

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

**This work is licensed under a Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported (CC BY-NC 3.0) license.**

Դու կարող ես.

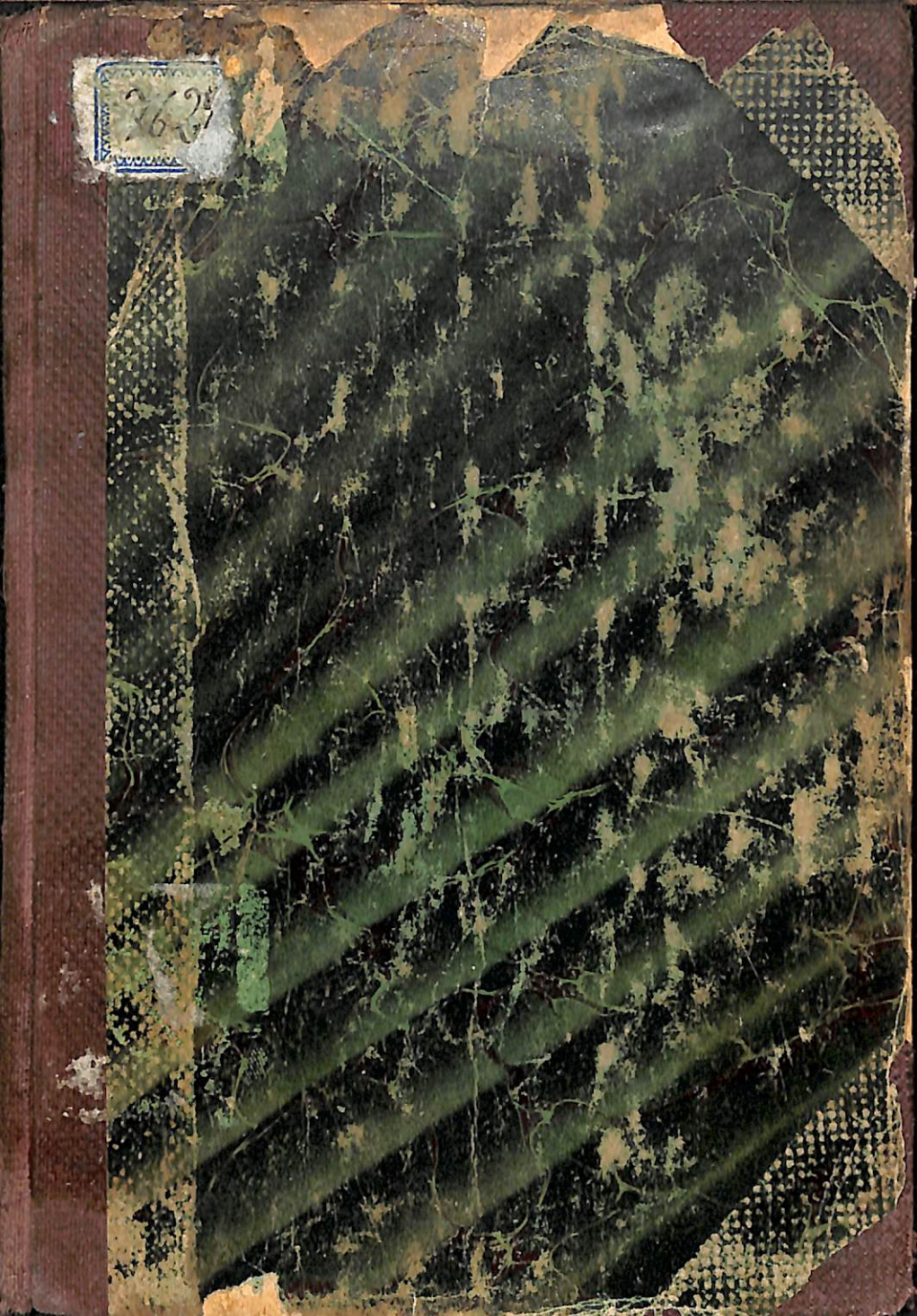
պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

269
269

7699

IV 31

ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ
 ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ
 ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ
 ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ
 ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ
 ՄԱՍՆԻ ԿՆՔԻ ԿՈՄԻՏԵ

Handwritten signature or scribble

280 2102
 681-ԱԶ 45
 ԿԱՐԱ

ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ

ՋԱՅԱՍԱՆԵԱՅՑ Ս. ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

Գ Ա Մ Ա Գ Ի Գ

ԹԵՄԱԿԸ ԵՒ ԺԵՄԱԿԸ ՀՈԳԵՒՈՐ ԴՊՐՈՑՆԵՐԻ ՀԱՄԱՐ

1004
 69861

Կ Ա Ջ Մ Ե Ց

ԳԻԻՏ ԱԻԱԳ ՔԱՀԱՆԱՅ ԱՂԱՆԵԱՆՑ

Ձորորդ տպագրութիւն

35 ՆԿԱՐՈՎ

Թ Ր Փ Ն Ի Մ
 Արագածիկ Մն. Մարտիրոսեանցի
 ՄԻՔԱՏԻԼԵՆ ՓՈՂՈՑ № 81.
 1902

6 FEB 2013

498

Дозв. ценз. Тифлисъ, 15-го Октября 1901 г.

ՀՐԱՄԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՅԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅԵ ՀԱՅՈՑ

Բարձր Արժանապատիւ
Տ. Գիշտ առագ քահանայի
Աղսնեանց

Զմատուցեալսն ընդ յայտարարութեանդ զդասագիրքն Կրօնագիտութեան որ ընդ անուամբս «Կարգ Աստուածապաշտութեան Հայաստանեայցս ս. Եկեղեցոյ» եւ զպատկերսն զարդուց, զգեստուց եւ անօթոց զործածելոց 'ի մերս եկեղեցոջ, արժանի հաւանութեան գտեալ ի կողմանէ Նորին Ս. Օծութեան Վեհափառ Հայրապետի ազգիս, Նորին Սրբութիւն բարեհաճեցաւ մակագրել ի վերայ յայտարարութեան այսպէս «Թոյլատրեմք ի հրատարակել», պատուիրելով նաեւ Դիւանիս մակագրել ըստ հրամանի իւրում ի վերայ մատուցեալ պատկերաց զԹոյլտուութիւն հրատարակութեան նոցին, որ եւ Դիւանս կատարելով ընդ այսմ վերադարձուցանէ Ձեզ:

Դիւանապետ՝ ԳՈՐԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

Ա. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

- ա. Ի՞նչ է Աստուածապաշտութիւնը.
- բ. Սահմանողը.
- գ. Տեսակները.
- դ. Եղանակը.
- ե. Կոչնակ և դանդակ.
- զ. Լեզուն.
- է. Հասարակաց Աստուածապաշտութեան մասերը.

Բ. ՍՐԲԱԶԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

- ա. Խաչակները.
- բ. Երկրպագել և գլուխ խոնարհեցնել.
- գ. Ծնրադրութիւն.
- դ. Խնկարկել.
- ե. Օրհնել խաչով, աւետարանով և այլն.
- զ. Թափոր և անդաստան.
- է. Նախատօնակ.
- ը. Հսկումն.

Գ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵՆ ՏԵՂԸ—ԵԿԵՂԵՑԻ

- ա. Արևելեան և Արևմտեան եկեղեցի.
- բ. Տաճարի ձևը.
- գ. Եկեղեցու մասերը.
  - Գաւիթ.
  - Ատեան.
  - Դաս.
  - Աւագան.
  - Բեմ կամ ամբիոն.
  - Սեղան.
  - Վարագոյր.
  - Խաչկալ.

Ընծայարան կամ խորհրդանոց.
 Սարկաւագատուն կամ խորան.
 Եկեղեցու հիմնարկէքը.
 » նաւակատիքը.
 » օծումը.

Գ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՀՏՕՆԵԱՆԵՐԸ—
 ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ ԵԿԵՂԵՅԻՈՅ

- ա. Հայրապետ.
- բ. Եպիսկոպոս.
- գ. Վարդապետ.
- դ. Քահանայ.
- ե. Սարկաւագ.
- զ. Կիսասարկաւագ.
- է. Ջահընկալ.
- ը. Երդմնեցուցիչ.
- թ. Դպիր կամ ընթերցող.
- ժ. Դռնապան.

Ե. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ ՍՊԱՍՆԵՐՆ ՈՒ ԱՆՕԹՆԵՐԸ

- ա. Սկիհ.
- բ. Մաղզմայ.
- գ. Մասնատուփ.
- դ. Բաժակաման.
- ե. Խնկանոց կամ բուրվառ.
- զ. Տապանակ կամ խնկաման.
- է. Խաչվառ կամ վառ.
- ը. Քշոց.
- թ. Խաչ.
- ժ. Միւռոնաչիչ, աղանի.
- ժա. Կոնը, դոյլ, դենջակ կամ թաչկինակ.
- ժբ. Պատկեր.
- ժգ. Գրակալ.
- ժդ. Աշտանակ, կերոն, մոմ, ջահ.

Զ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ ԶԳԵՍՏՆԵՐՆ ՈՒ ԶԱՐԴԵՐԸ

- ա. Ընդհանուր զգեստներ.
 Սքեմ.
 Վեղար.
 Փիլոն.
 Գաւազան—օձաղարզ և հովուական.
 Մատանի.
 Հողաթափ.
- բ. Սարկաւագի, կիսասարկաւագի և դպիրների ըզ-
 գեստներ.
 Հապիկ.
 Ուրար.
 Բազկուրար.
- գ. Քահանայի զգեստներ.
 Սաղաւարտ.
 Հապիկ.
 Փորուրար.
 Գօտի.
 Թաչկինակ.
 Բազպան.
 Վակաս.
 Չուրջառ կամ նափորտ.
- դ. Եպիսկոպոսական զգեստներ.
 Թագ կամ խոյր.
 Արտախուրակներ.
 Եմիփորոն.
- ե. Հայրապետական զգեստներ և զարդեր.
 Կոնքեռն.
 Արծուէգորգ.
 Ասա.

Է. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ Ս. ԳՐԻԲԵՐԸ

- ա. ս. Աւետարան.

- բ. Ժամագիրք—Հասարակաց կարգ աղօթից.
- Ընդհանուր գիտելիք.
- Գիշեր ժամու աղօթք.
- Առաւօտեան.
- Արեւազալի.
- Երրորդ ժամու.
- Վեցերորդ ժամու.
- Իններորդ ժամու.
- Երեկոյեան.
- Խաղաղական.
- Հանգստեան.

- գ. Չարական.
- Չայներ.
- Համառօտութիւններ.

- դ. Ճաշոց գիրք.

- ե. Խորհրդատեոր կամ պատարագամատոյց.
- ս. Պատարագ.
- Սահմանողը.
- Նիւթը.
- Կատարողը.
- Օրերը.

- զ. Տաղարան.

- է. Տօնացոյց.

- ը. Մաշտոց—Առ ձեռն և Մայր.

- թ. Կանոնագիրք.

- ժ. Յայտմաւորք.

Ը. ԱՍՏՈՒԱԾԳԱԶՏԱԿԱՆ ԾԷՍՆԵՐ

- ա. Խորհուրդների կատար. ծէսերը—եօթն խորհուրդ.

- բ. Տօներ.

- Անշարժ.
- Չարժական.
- Տէրունական.
- Աստուածածնի.
- Սրբոց.

Տօնական յատուկ շաբաթներ.

Աւագ տօներ.

- գ. Նիւթական եկեղեցու կազմակերպութիւնը.
- դ. ս. Խաչի, սրբոց մասունքների և պատկերների յարգութիւնը.

- ե. Պահք և ծոմ.
- Պահքի տեսակներ.

- զ. Սրբազան արարողութիւններ.

Խաչարուայ.

Ննջեցելոց թաղումն.

Մաղթանք.

Կալօրհնէք և հնձանօրհնէք.

Մատաղ.

Զգեստ, սկիհ և մազզմայ օրհնել.

- է. Հոգևոր աւանդութիւններ.

Մասն.

Ժամոց, յիշելիք, գանձանակ.

Ուխտ.

Սեղան.

Ուռ բաժանելը.

Կարագ բաժանելը.

Հրավառութիւն.

Աղանի թուցնելը.

Յ Ա Ն Ե Լ Ո Ւ Ա Ժ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ԳՐԱԿԱՆ ՈՒԹԻՒՆ

(Բացի մեր հին մատենագրութիւնից այս դասագիրքը կազմելիս օգուտ եմ քաղել նաեւ հետեւեալ նորագոյն գրուածներէց):

Այվազեան Գ. եպ. Աստուածաշտութիւն (անտիպ): Գանձարան ուխտականութեան. Ն. Նախիջևան. 1790:

Գիրք մեկնութեան. Իզմիր. 1759:

Թորոս Զուղայեցի. նուիրապետութիւն Հայ եկեղեցւոյ 1892 Երուսաղէմ (յաւելուած օրացուցի):

— — Խորհուրդ ս. պատարագի 1891 Երուս. (յաւելուած օր.):

Մանդինեան Ստ. ք. Աստուածաշտութիւն. 1872:

Յովհանն Եսայի Կարնեցի. համառօտ մեկնութիւն ս. պատարագի. 1802 (գրչ.):

էր Սարգսեան Սահ. ք. քննական կրօնագիտութիւն, Կ. Պօլիս 1874:

Օրմանեան Մաղ. եպիս. Աթոռ Հայաստանեայց. Վարչապատ, 1886:

Ա. Տէր-Միրելեան. Հայաստ. առաք. ուղղ. ս. եկ. և իւր ս. կարգը. Վաղ. 1897:

Ա. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆ

Ա. Ինչ է ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԻՒՆԸ

Աստուածաշտութիւնը այն ծառայութիւնն է, որ մատուցանում ենք Աստծուն. իսկ Աստուածաշտութեան կարգը այն արարողութիւններն ու ծէսերն են, սրոնք կատարուում են եկեղեցիներում հրապարակով:

Մենք պարտաւոր ենք մեր հոգին և զգացմունքները վեր ուղղել դէպի Աստուած և պաշտել նորան բոլոր սրտով. պէտք է խոստովանինք, որ նա է մեր տէրն ու արարիչը և մենք ոչինչ ենք նորա առջև. պէտք է շնորհակալ լինինք նորա տուած ողորմութիւնների համար, զղջանք մեր մեղքերը, հայցենք նորա գթութիւնն ու օրհնութիւնը և կատարենք նորա պատուէրները:

Բ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՍԱՀՄԱՆՈՂԸ

Աստուածաշտութեան գլխաւոր հիմնադիրը է մեր տէր Յիսուս Քրիստոսը և նոյնը հաստատեցին առաքեալները. ինչպէս ասում է Պօղոս առաքեալը. — «Կրթեա՛ զանձն քո յԱստուած»:

տուածպաշտութիւն, զի մարմնոյ կրթութիւն՝ առ սակաւ ինչ օգտակար է, իսկ աստուածպաշտութիւն առ ամենայն ինչ օգտակար է և զաւետիս կենաց ունի՝ զարդիս և զհանդերձելոյն*):

Իսկ մեր եկեղեցու աստուածպաշտութեան կարգերի ու արարողութիւնների հիմքը զրին Ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալները, որոնք՝ նորա ապագայ կարգաւորութիւնը յանձնեցին իրանց յաջորդ եպիսկոպոսներին:

Աստուածպաշտութեան կարգերը ճոխացրեց և կարգի գրեց Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը. այնուհետև ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչներ, Գիւտ կաթողիկոս և ս. Յովհան Մանգալունի հայրապետը զարդարեցին զանազան երգերով, աղօթքներով և ընթերցուածներով:

Գ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՇՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՍԵՎՆԵՐԸ

Աստուածպաշտութիւնը երկու տեսակ է կատարում.— մասնաւոր և հասարակական:

Մասնաւոր. Յիսուս պատուիրում է մեզ. «մտիր քո սենեակը և ծածուկ աղօթիր». ու-

*) Գրթիւր քո անձը աստուածպաշտութեան մէջ, որովհետև մարմնի կրթութիւնը քիչ բանին օգտակար է, իսկ աստուածպաշտութիւնը ամեն բանի համար օգտակար է. և պարունակում է իւր մէջ թէ այս և թէ հանդերձեալ կեանքի աւետիսը:

րեմն մարդս պարտաւոր է պաշտել Աստծուն առանձին, բանալով իւր հոգին նորա առջև, յայտնելով իւր կարիքները և աղօթելով ու կարգալով նորա խօսքը:

Այս աղօթքը և պաշտամունքը, որ կատարում է տնային կերպով, անուանում է *առանձնական կամ մասնաւոր*: Մասնաւոր է և այն պաշտօնը, որ մարդս կատարում է իւր ընտանիքի հետ՝ գերդաստանի մէջ բարեպաշտութեան զգացմունքը վառ պահելու և Աստու օրհնութիւնը ստանալու համար:

Հասարակական. բացի մասնաւոր աղօթքից, մենք պարտական ենք միաբանութեամբ էլ պաշտօն մատուցանել Աստծուն եկեղեցիների մէջ՝ հասարակաց բարօրութեան և խաղաղութեան համար:

Այդպիսի աղօթքը, որ կատարում է որևէ տեղի բոլոր հաւատացեալների ներկայութեամբ, դորա համար սահմանուած տեղերում, և նշանակուած պաշտօնեաների ձեռքով, կոչում է *հասարակական աղօթք*:

Միաբանական աստուածպաշտութիւնը մի գեղեցիկ միջոց է հաւատի մէջ յառաջադիմելու և հաւատացեալների մէջ բարեպաշտութեան ու մարդասիրութեան զգացմունքը զօրացնելու:

Գ. ԱՍՏՈՒԼԹՊԱՇՏՈՒԹԵՆՆ ԵՂՆԵՐԿԸ

Աստուածապաշտութեան արտաքին նշանները սորա են. խաչակիրքի, շոքիլը, որ խոնարհութեան նշան է, ծնրադրութիւն, որ նշան է մեր ոչնչութեան Աստծու առջև, կարգալը, սաղմոսելը, բարձրաձայն աղօթելը և այլն:

Բայց եթէ այս արարողութիւնները կապուած չեն մեր ներքին հոգեկան պաշտօնի հետ, այն ժամանակ աստուածապաշտութիւնը ճշմարիտ չէ, այլ միայն մի ձևական բան: Ուստի և աստուածապաշտութիւնը պէտք կատարել խորին յարգանքով, ուշադրութեամբ, հեզութեամբ, հոգու և մարմնի մաքրութեամբ և ջերմեռանդութեամբ:

Ե. ԿՈՉՆԱԿ ԵՒ ԶՆՆԳԸ

Հասարակաց աստուածապաշտութեան հրաւիրելու համար հին ժամանակ գործ էր գըրուում կոչնակը. դա փայտեայ կամ երկաթեայ տախտակաձև մի գործիք էր, որի վերայ ձողը խփելով՝ հաւատացեալներին ժամ էին հրաւիրում:

Գոչնակը յիշեցնում է մեզ հրեշտակապետի փողը, որ աշխարհիս վերջին պէտք է կանչէ բոլոր կենդանիներն ու մեռեալները Աստուծոյ ասեղ դատաստանի առջև:

Վերջին ժամանակները կոչնակին փոխարինեց զանգակը:

Մեզանում զանգակը ընդունուած է հընչեցնել իւրաքանչիւր ժամերգութիւնից առաջ, ս. պատարագից առաջ, անդաստանի, նախատօնակների, յուղարկաւորութեան ժամանակ և այլն:

Զ. ԱՍՏՈՒԼԹՊԱՇՏՈՒԹԵՆՆ ԼԵԶՈՒՆ

Հայաստանեայց եկեղեցին աստուածապաշտութիւնը կատարում է հայերէն գրարար լեզուով, որով գրուած են մեր եկեղեցական բոլոր գրքերը, և թոյլատրուած չէ աշխարհաբար լեզուով կատարել: *Չ. Բ. Ն.*

Է. ՀԱՍԵՐԿԱՅ ԱՍՏՈՒԼԹՊԱՇՏՈՒԹԵՆՆ ՄԱՍԵՐԸ

Հասարակաց աստուածապաշտութիւնը հեռուեալ հոգևոր գրուածներից է բաղկանում.

Ա. Ս. Գիրքը, որ երկու մասից է բաղկացած.— չին կտակարան և Նոր կտակարան:

Հին կտակարանից կարդացուում են՝ նշաւաւոր դէպքերը, այն է. Մովսիսի, Յովբի, Մոլոմօնի, մարգարէների, Յեսուի, Թագաւորների և Մակարայեցիների գրքերից և Մաղմուսը ամբողջ:

Իսկ Նոր կտակարանից կարդացուում են՝ չորս աւետարանը լիովին, Գործք առաքելոցը և Առաքելական թղթերը:

Բ. Հոգեւոր երգեր կամ՝ շարականներ, որոնք բաժանուում են ութ ձայների— առաջին

ձայն, առաջին կողմ, երկրորդ ձայն, աւագ կողմ, երրորդ ձայն, վառ, չորրորդ ձայն, վերջ-բացի սոցանից կան նաև ստեղծ կոչուած ծանր շարականներ և առանձին ձայնով այլ և այլ հոգևոր երգեր:

Գ. Աղօթքներ.

Դ. Սրբագործութիւն.

Ե. Կրօնական դաստիարակութիւն կամ բարոգութիւն:

Բ. ՍՐԲԱԶԱՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.

Աստուածապաշտութեան ժամանակ կատարուում են հետևեալ սրբազան գործողութիւնները.

Ա. Խաչակներէլ անծը, որով յիշում ենք մեր Փրկչի խաչի վերայ մահը մարդկային ազգի փրկութեան համար և խնդրում ենք Աստծու ողորմութիւնը:

Բ. Երկրպագութիւն եւ գլուխ խոնարհեցնելը, որով ցոյց ենք տալիս մեր ծառայութիւնը և հեղութիւնը Աստծու առջև և խոստովանում ենք մեր մեղաւոր լինելը: Երկրպագելը նշան է նաև, որ մենք մասնակցում ենք աստուածապաշտական աղօթքներին և խնդրուածքներին:

Գ. Ծնրադրութիւն, որով ցոյց ենք տալիս մեր անպայման խոնարհութիւնը Աստծու առաջ և հնազանդութիւն նորա կամքին, դէպի որը արժանի չենք մեր աչքերը բարձրացնել:

Դ. Խնկարկել. մարդիկ խունկ ծխելով նպատակ ունին իրանց յարգանքներն ու նուէրները մատուցանել Աստուծուն, բանի որ անձամբ մօտենալ չեն կարող նորան:

Մեր մէջ խնկարկութիւնը երկու նշանակութիւն ունի. մէկը աստուածապաշտութեան և մեր ջերմեռանդ աղօթքի նշան է, ինչպէս ասում է Դաւիթ մարգարէն. «Ուղեղ եղեցին աղօթք իմ, որպէս խունկ առաջի քո տէր». և միւսը՝ ժողովրդի օրհնութեան: Խնկարկելով եկեղեցուն և ժողովրդին, ցանկանում ենք, որ Աստծու օրհնութիւնը իջնի դոցա վերայ և իւրաքանչիւրի աղօթքը խնկան ծխի նման բարձրանայ դէպի Աստուած:

Խնկարկութիւնը լինում է աստուածապաշտութեան հետևեալ միջոցներին.

«Տէր զի բազում» ասելիս,

Ս. Աւետարանը կարդալիս,

«Օրհնութիւն» շարականի սկզբին և «հոգեգալստեան» շարականի:

«Փառք ի բոլոր ժամանակներս քեզ, Երկրորդ մարտիկ»

«Լոյս գոյն թոյն»

«Ս. Աստուած» երգելիս:
«Պատարագին՝ Սպասը դնելիս, վերաբերման և գլխաւոր երգերի ու աղօթքների ժամանակ,

«Անդաստանի, տեառնագրութեան ժամանակ, և

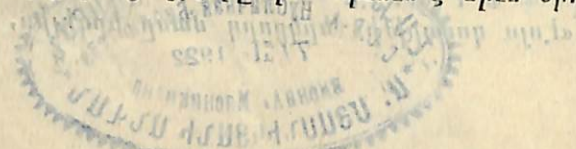
«Կեցո» տալիս:

Ե. Խաչով, Աւետարանով և սրբոց մասունքներով օրհնելը Տիրոջ օրհնութեան նշան է: *Չ. 11*

Զ. Թափօր և անդաստան, որի միջոցին տեառնագրում են աշխարհիս չորս կողմերը. այդ կատարում է տէրունական հանդիսաւոր տօներին, երաշտութեան և մահտարածամի ժամանակ:

է. Ծախատօնակ, որովհետև հայոց հաշուով օրը հաշւում է երեկոյից մինչև միւս երեկոյ, այդ պատճառով մեր եկեղեցին տէրունական և նշանաւոր սրբերի տօնախմբութեան նախընթաց երեկոյին առանձին տօն է կատարում, զգեստաւորուած և եկեղեցական սպասներով. այդ ժամանակ երգում են միւս օրուայ շարականների մի մասը և դա կոչւում է նախատօնակ:

Ը. Հսկումն. Տէրունական մեծ տօների նախընթաց գիշերը կատարում է միւս օրուայ

ժամերգութեան մի մասը, որ կոչւում է հրակումն, այսինքն արթնութիւն:

Գ. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ ՏԵՂԸ—ԵԿԵՂԵՅԻ

Օ. Աստուածպաշտութեան գլխաւոր տեղը տաճարն է կամ եկեղեցին, որ օրհնւում է և ս. Մեռոնով օծւում եպիսկոպոսի ձեռքով: Այն տեղ են կատարում եկեղեցու սուրբ խորհուրդներն ու սրբագործութիւնները. իսկ աստուածպաշտութեան քանի մի մասերն ու խորհուրդները, կարևոր գէպրերում, կարելի է կատարել նաև եկեղեցուց դուրս:

Եկեղեցին կամ տաճարը հաւատացեալների ժողովն է, որոնք միաւորուած են մի հաւատով և գտնւում են մէկ հոգևոր հսկուապետի հովանաւորութեան տակ:

Քրիստոնէական եկեղեցիները, աշխարհագրական և ազգագրական կողմից, երկու գլխաւոր մասի են բաժանւում.—Արեւելեան և Արեւմտեան:

Ա. Արեւելեան կոչւում է այն եկեղեցին, որ Քրիստոս հիմնեց Երուսաղէմի մէջ, որտեղից նորա առաքեալներն ու աշակերտները տարածեցին հայաստան, Փոքր և Մեծ Ասիա,

Յունաստան, Եգիպտոս և բոլոր Արևելեան կողմերը: Արևելեան եկեղեցու գլխաւոր ներկայացուցիչներն են Հայ և Յոյն մեծ եկեղեցիները, որոնք ունին միևնոյն Աստուածային գլուխը՝ Քրիստոս. բայց երկուսն էլ կատարելապէս տարբերուած են միմեանցից ազգով, լեզուով և ծէսերով:

Բ. Արեւմտեան եկեղեցին այն է, որ Հռոմի մէջ հիմնուելով՝ հետզհետէ տարածուեցաւ Եւրոպա, Աֆրիկա և յետոյ Ամերիկա: Ուստի և Արեւմտեան եկեղեցին կոչուում է նաև Հռոմէական, Լատինական կամ Պապական եկեղեցի և նորա գլուխն է Հռոմի եպիսկոպոսը կամ պապը:

ՏՆՃԱՐԻ ԶԵՒՐ

Հայկական եկեղեցին կամ տաճարը շինուած է լինում երկար ու քառանկիւնի ձևով, մեծ մասամբ խաչաձև: Եկեղեցին ուղղուած է արևմուտքից դէպի արևելք, որովհետև արևելքից ենք սպասում արևի ծագման, այսինքն Քրիստոսի երկրորդ գալստեան:

Եկեղեցու գլխին հաստատուած է վեղարաձև կաթողիկէն կամ գմբէթը, որի ծայրին ամրացրած է լինում Քրիստոսի սուրբ խաչը, ինչպէս յաղթութեան դրօշակ հեթանոսութեան դէմ:

Եկեղեցու գլխաւոր մուտքը շինուած է արևմտեան կողմը:

Եկեղեցին օծուելիս միշտ նուիրում է ի պատիւ Տէրունական որ և իցէ տօնի կամ որ և է սուրբի անուան: *Տ. Ք. Ռ.*

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՄԸՍԵՐԸ

Տաճարը բաժանուած է երեք մասի.

ա. Գաւիթ, բ. Իսկական տաճար կամ ատեան և գ. քեմ կամ ամբիոն:

Ա. Գաւիթ. սա մի առանձին շինութիւն է բուն եկեղեցու արևմտեան պատին կից, որ հին ժամանակներում մեր բոլոր եկեղեցիքն ունէին տաճարից որոշ: Պատարագի ժամանակ, երբ սարկաւազը երգում էր «Մի ոք յերախայից» երգը՝ ներելի մեղքի տէր ապաշխարողները եկեղեցուց դուրս գալով՝ այդտեղ էին աղօթում:

Միւս երկու մասերը, այն է Ատեանը և Բեմը, բուն եկեղեցու մէջն են:

Բ. Ատեանը ունի կանանց և տղամարդկանց բաժանմունքներ:

Առջևի մասը յատկացրած է տղամարդկանց, իսկ ետևի մասը՝ կանանց. և բաժանուած են միմեանցից պատնէշով. կանանց մասը երբեմն երկյարկ է լինում, որի վերին յարկը կոչուում է *վերնատուն*:

Իսկ Ատենի առջևի այն մասը, որ կից է բեմին և դաս էլ է կոչուում, սովորաբար եկեղեցու յատակից մի քանի մատ բարձր է և աջ

ու ձախ կողմերից վանդակապատ: Նա բացառապէս յատկացրած է աստուածապաշտութեանը. այնտեղ կանգնում են հոգևորականներն ու կատարում ժամերգութիւնը՝ դասէ դաս, իսկ հանդիսաւոր տօներին, նախատօնակներին և անդաստանի ժամանակ՝ ժամերգութիւնը ասում է մէջ տեղը:

Սեղանի աջ կողմի դասը կոչւում է *աջակողմեան* կամ վերին դաս, ուր դրուած է լինում հայրապետի գահը կամ առաջնորդի աթոռը և ուր կանգնում է միշտ աւագ կամ աւագագոյն քահանան: Իսկ միւս դասը կոչւում է *ձախակողմեան* դաս:

Եկեղեցու այդ մասում, աջակողմեան դասի հիւսիսային պատի (որմն) մէջ, զետեղուած է մկրտութեան քարեայ *աւազանը* հաւատացեալներին մկրտելու համար, որ օրհնում և ս. Մեռոնով օծում է եպիսկոպոսը:

Եկեղեցին լինելով ամենհաւատացեալների մայրը՝ աւազանը օրինակ է արդանդի, որտեղից ծնւում են մարդիկ դէպի յաւիտենական կեանքը:

Գ. *Բեմ* կամ *ամբիոնը* եօթն աստիճաններով բարձրացած է լինում դասի առջևից, տաճարի արևելեան կողմը: Նորա վերայ կատարւում են սուրբ պատարագի արարողութիւն-

ները, սրբազնագործ հոգևորականների ձեռնադրութիւնը, իւզարբերից Աւետարանի ընթերցումը և քարոզութիւնները: Այնտեղ իրաւունք ունին բարձրանայ միայն աստիճան ունեցող հոգևորականներ: *Չ. Ե. Դ*

Բեմի վերայ են՝
Սեղանը, որ ամրացած է դէպի արևելք վէմ քարի վերայ. նորա վերայ է մատուցւում ս. պատարագը. նորան մերձենում են միայն սրբազնագործ պաշտօնեաները: Սեղանը պէտք է լինի անշուշտ քարեղէն և հաստատուն և պիտի օծուած լինի ս. Մեռոնով:

Սեղանը Գողգոթա լեռան խորհուրդն ունի, ուր խաչուեցաւ Քրիստոս և այն այրի, որի մէջ թաղուեցաւ նա:

Սեղանի վերայ դրւում է ս. Խաչը, ս. Աւետարանը, տէրունական պատկեր, Մասնատուփ և ս. Մեռոնը:

Բեմի վերայ շինուած է *վարագոյր*, որով ծածկում են սեղանը՝

Ս. պատարագի սպասը զնեկիս,
 Տէր ողորմեա երգելիս,

Երեք տիեզերական ժողովները տօներին «Ով հրաշալի» շարականը երգելու ժամանակ, Գունաբացէքի կարգը կատարելիս (եթէ Կեկեղեցին գաւրթ չունի):

Քառասնորեայ պահեցողութեան օրերին, ձրագալուցի երեկոններին և

Աւագ հինգշաբթի՝ ապաշխարողների կարգը կատարելիս մինչև պատարագի սկիզբը:

Սեղանի ուղղութեամբ տարածուած է խաչկալը, որ փայտեայ ոսկեղօծ շինուած է, գրելիս խաչ ամրացրած, որից և ստացել է իւր անունը՝ խաչ-կալ:

Սեղանի աջ և ձախ կողմերից խաչկալի տակը խորանների երկու դռներն են. նոցա վերայ Հայոց եկեղեցում նկարուած են լինուած Հայաստանի նախկին լուսաւորիչների, այն է՝ ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալների պատկերները. այդտեղից պատարագի ժամանակ վերաբերում են ս. Աւետարանը կամ պատարագի ընծաները:

Ընծայարան կամ խորհրդանոց: Սեղանի ներսի կողմը հիւսիսային պատի մէջ հանուած է մի խորշ (փոս), ուր պատրաստուած են ս. խորհրդի ընծաները կամ սպասը, այսինքն հացն ու գլինին և այնտեղից վերաբերում է ս. պատարագի ժամանակ: Ընծայարանը յիշեցնում է մեզ հին ուխտի առաջաւորութեան սեղանը և այն այրը, ուր ծնաւ Քրիստոս:

Մարկաւագատուն, սրբատուն, աւանդատուն կամ խորան: Եկեղեցուն կից կամ ա-

ռանձին մի շինութիւն է, իսկ երբեմն էլ եկեղեցու տակը ներքնայարկ է, ուր պահուում են եկեղեցու անօթներն ու զգեստները:

Այժմ դորան փոխարինում են երկու խորանները, որոնք շինուած են լինում բեմի աջ և ձախ կողմերը դասերի հանդէպ: Խորանում զգեստաւորում են եկեղեցու բոլոր պաշտօնեաները աստուածալաշտութեան կարգը կատարելու համար:

ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՀԻՄՆԱՐԿԷՔԸ ԵՒ ՕԹՈՒՄԸ

Եկեղեցու թէ հիմքը և թէ նոյն իսկ եկեղեցին օծում է եպիսկոպոսը մեծ հանդէսով, համաձայն Հայաստանեայց եկեղեցու Մայր Մաշտոցի կարգաւորութեան:

Հիմնարկէք. նախ՝ եպիսկոպոսը վերցնում է ճարտարապետական լարը և գծում է գետնի վերայ եկեղեցու շինութեան ձևը, այնուհետև առնում է բրիչը և մի երես փորում սահմանած տեղը, որ ապա շարունակում է փորել ժողովուրդը:

Հիմնարկէքի այս ձևը առնուած է ս. Գրիգոր Լուսաւորչից, որ ինքն իւր ձեռքով գծեց Էջմիածնի Մայր տաճարի և Հռիփսիմեան ու Գայիանեան կոյսերի վկայարանների տեղը:

Յետոյ՝ եպիսկոպոսը, բոլոր հոգեորականների հետ զգեստաւորուելով, ժողովրդի ներկա-

յութեամբ, ձգում է եկեղեցու հիմքը այսպէս.—
 օծում է 16 քար, որոնցից տասներեքը առաք-
 եալներին, երկուսը Մարկոս և Ղուկաս աւետա-
 րանիչներին և մէկը ս. Լուսաւորչի անունով. և
 այդ քարերը դնում է հիմքի մէջ իւրաքանչիւրի
 համար յատկացրած տեղը:

Օծման նաւակատիւքը: Հին ուխտի ժա-
 մանակ, երբ Սողոմոն թագաւորն աւարտեց Ե-
 րուսաղէմի տաճարի շինութիւնը՝ նաւակատիւք
 արեց ողջակէզներով, այսինքն եկեղեցու շինու-
 թեան տօն կատարեց:

Այսպէս էլ երբ մեր եկեղեցու շինութիւնը
 աւարտում է, օծման նախընթաց երեկոյին
 եպիսկոպոսը, մեռոնակիր քահանան և հոգեո-
 րականները զգեստաւորուած, ժողովրդի բազ-
 մութեան հետ ս. Մեռոնը եկեղեցական հան-
 դիսով տանում են նոր շինուած եկեղեցին. այն-
 տեղ կատարում են նախատօնակ այն տօնի
 շարականների երգասացութեամբ, որի անուան
 նուիրում է եկեղեցին. ասում է երեկոյեան
 ժամերգութիւնը. յետոյ լինում է հսկումն, կա-
 տարելով զիշերային և առաւօտեան ժամեր-
 գութիւնն ամբողջապէս:

Օծումը. միւս առաւօտ եպիսկոպոսը և
 բոլոր հոգևորական դասը ժողովրդի հետ ժո-
 ղովուելով եկեղեցու արևմտեան դռան մօտ,

որ այդ միջոցին փակուած է լինում, կատա-
 րում են դռնաբացէքի կարգը: Յետոյ մտնելով
 եկեղեցին, քարեայ սեղանն ու եօթը գողնոց-
 ները ձեռներին կատարում են սահմանած
 կարգը եկեղեցու մէջտեղը, դէպի հարաւ, դէ-
 պի հիւսիս և բեմի վերայ, որից յետոյ եպիս-
 կոպոսը սեղանը հաստատում է սիւնի վերայ:

Այնուհետև սարկաւազները ջրով ու զինով
 լուանում են սեղանը ի խորհուրդ Քրիստոսի
 կողքից բղխած արեան և ջրի, որով սրբեց
 եկեղեցին—հաւատացեալներին ամեն տեսակ
 անմաքրութիւնից. եպիսկոպոսը օծում է նախ
 մէջ տեղի խաչը, որ կոչւում է *գազաթ*, յետոյ
 օծում է սեղանի միւս խաչերը. խորհրդարանի,
 բեմի ճակատի, աւազանի, եկեղեցու անկիւն-
 ների, սիւների, կամարների և դռան ճակատ-
 ների վերայ փորագրած խաչերը ու վերջը թա-
 փօր են կատարում շուրջը: Յետոյ ծածկում է
 ս. սեղանը եօթը գողնոցներով, դնում է նորա
 վերայ հինգ վառած աշտանակ, բազմեցնում է
 ս. աւետարան, խաչ և անմիջապէս ս. պատա-
 րագ է մատուցանում ինրը եպիսկոպոսը:

Օծումից յետոյ ութ օր շարունակ նաւա-
 կատիւք են կատարում նոյն եկեղեցում, պատա-
 րագ մատուցանելով և կատարելով ս. Խաչի
 վերացման կարգը. իսկ իններորդ օրը կատար-

լում է եկեղեցու տօնը, որի անունով օծուել էր: Եկեղեցու հիմնարկէքի և օծման կարգա-
ւորութիւնը թողել է մեզ Յովհան Մանդակու-
նի հայրապետը:

**Գ. ԱՍՏՈՒԵԾՊԱՆՏՈՒԹԵԱՆ ՊԱՋՏՕՆԵԱՆԵՐԸ—
ԵԿԵՂԵՑՈՒ ՆՈՒԻՐԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆ**

Եկեղեցու պաշտօնեաների զանազան աս-
տիճանների դասակարգութիւնը կոչուում է նուիր-
րական պետութիւն կամ նուիրապետութիւն:

Եկեղեցու նուիրապետութիւնը հաստա-
տուեցաւ Քրիստոսից, երբ որ ընտրեց իւր հա-
մար 12 հոգի իբրև իւր մշտնջենաւոր հետևող-
ներ, երկնքի արքայութեան սերմերը ժողովրդի
մէջ ցանելու համար: Նորա Աւետարանը քարո-
զեցին և եկեղեցի հաստատելով՝ սկսեցին կա-
ռավարել նորընծայ հաւատացեալներին ու նո-
ցա պէտրերը լրացնել:

Սկզբում նորա իրանք էին կատարում ամեն
պարտականութիւն աստուածապաշտութեան ժա-
մանակ, բայց երբ հաւատացեալների թիւը մե-
ծացաւ և առաքեալներն այլևս չէին հասնում
ամենին, նորա եկեղեցու կառավարութիւնը,
այսինքն հաւատացեալներին ծառայելու գործը,

յանձնեցին առանձին ընտրուած անձերի, որոնց
և ձեռնադրեցին եպիսկոպոս:

Այսպէս էլ Հայաստանի նախկին լուսա-
ւորիչները՝ այն է ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս
առաքեալները, Հայ եկեղեցու կառավարութեան
գործը յանձնեցին իրանց ձեռնադրած եպիս-
կոպոսներին ու քահանաներին:

Եւ այսպիսով մեր եկեղեցական նուիրա-
պետութիւնը հետևեալ աստիճաններն ու բա-
ժանումն ունեցաւ:

ա. Ընդհանրական Հայրապետ.

բ. Արքեպիսկոպոս, եպիսկոպոս, քրիս-
պիսկոպոս.

գ. Վարդապետ, Ժայրագոյն վարդապետ.

դ. Քահանայ.

ե. Սարկաւազ.

զ. Կիսասարկաւազ.

է. Ջահընկալ.

ը. Երզմնեցուցիչ.

թ. Դպիր.

ժ. Դռնապան:

ՀԱՅՐԱՊԵՏ, ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊՏ, ԿԱԹՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵ-
ՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ:

Հայրապետը մեր ազգի Ժայրագոյն անկախ
պետն է և Հայաստանեայց եկեղեցու ընդհան-
րական պատրիարք և դէտը. ուստի և նորա

անունը յիշուած է պատարագին Հայաստանեայց բոլոր եկեղեցիներում: Նորա գերիշխանութեան ստորադրուած են բոլոր հայ հոգևորականութիւնն ու հոգևոր գործերը:

Նա կառավարուած է եկեղեցին.

Չեռնագրուած է եպիսկոպոսներս. Էջմիածնի միաբանութեան և իւր հայրապետական իշխանութեան տակ եղած թեմերի համար.

Օրհնուած է ս. Մեռոնը.

Գումարուած է Ազգային-եկեղեցական ընդհանուր ժողովներ.

Տալիս է կանոնական թղթեր առաքելական և հայրապետական կանոնների համաձայն, պահելով իւր նախորդների աւանդածը:

Եկեղեցականներին պարզեատրուած է և պատժում:

Որոշուած է մասնաւոր կաթողիկոսների իրաւունքները.

Հաստատուած է նոր վիճակներ, նշանակում և արձակում է առաջնորդներ և վանահայրեր.

Նուիրակներ և քարոզիչներ է ուղարկում վիճակները.

Թոյլատրուած է կրօնական գրքերի հրատարակութիւնը.

Յանցաւորներին բանագրուած է կամ ներում.

Վճիռներ է տալիս հայոց եկեղեցու վերաբերեալ խնդիրների մասին. և

Վարուած է ազգի կրօնական կրթութեան հոգսը:

Եկեղեցու կարգ ու կանոններն անփոփոխելի են. իսկ Ազգային եկեղեցական ժողովը կաթողիկոսի վճռով կարող է լրացնել թերին և պակասը:

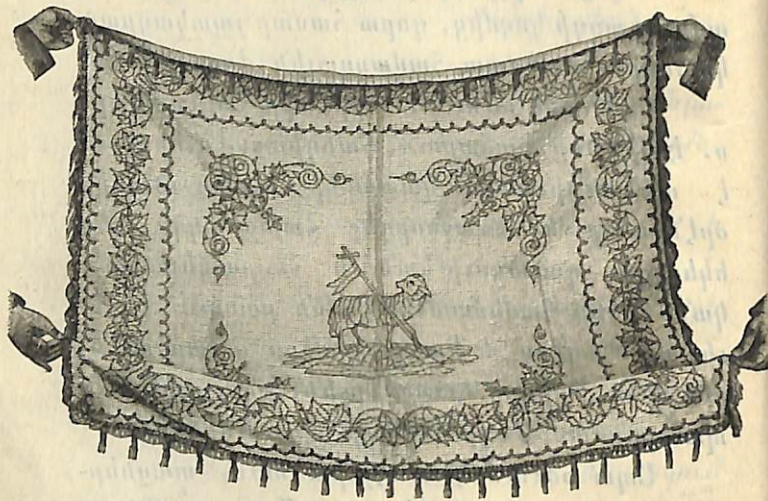
Հայոց ազգի կաթողիկոսը ընտրուած է ամբողջ ազգի կողմից, դորա համար յատկացրած կարգերի համեմատ համազգային ժողովով:

Նախ քան օծումը, նորընտիր հայրապետը, ս. Էջմիածնի տաճարում, հանդիսապէս երգուած է անձնուիրաբար կատարել աստուածադիր օրէնքները և առաջնորդել Հայոց ազգը մեր եկեղեցու դաւանութեան և հայրապետական կանոնների համեմատ. և ամեն բանում հետեւել ս. Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներին և ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, զգուշութեամբ պահպանելով Մայր Աթոռի իրաւունքները:

Ապա օծուած է ս. Էջմիածնում, տասներկու եպիսկոպոսների ձեռքով: Սորա ս. Մեռոնով օծում են նորա գազաթը և ձգում են վերան Հայրապետական քօղը, որ ս. Գրիգոր Լուսաւորչից սկսած գործ է դրուած իբրև նշան հայրապետութեան, այն խորհրդով, որ ինչպէս

խորայելեան ազգի ծայրագոյն առաջնորդ Մովսէս մարգարէի երեսը, Աստուծոյ հետ խօսելիս, լուսաւորուեց և ոչ որ չէր կարողանում նայել նորա երեսին, այնպէս էլ մեր եկեղեցու ծայրագոյն պետը աստուածային պատգամները տալիս է ազգին:

Հայրապետական սպիտակ ոսկեթել քօլը ամեն հանդէսներին երկու սարկաւազներ տանում են Կաթուղիկոսի առջից:

Ս. Էջմիածնի Հայոց Կաթուղիկոսը կոչւում է եպիսկոպոսապետ, Աստուածընտիր հայրապետ, ծայրագոյն պատրիարք, օծեալ քահանայապետ և կաթուղիկոս ամենայն Հայոց և

անկախ է Հռոմէական և Յոյն աթոռներից:

Մեր ազգում երկու մասնաւոր կաթուղիկոսներ էլ կան՝ Սսի և Աղթամարի, որոնք ենթադրւում են Մայր աթոռ ս. Էջմիածնի ընդհանրական կաթուղիկոսին: Գոցանից առաջինը կոչւում է «Կաթուղիկոս տանն Կիլիկիոյ», երկրորդը «Կաթուղիկոս տանն Աղթամարայ»:

Կան նաև երկու պատրիարքներ՝ Երուսաղէմի և Կ. Պօլսի, որոնք միայն արքեպիսկոպոսներ են և Նոցա իշխանութիւնը աւելի չէ բան եպիսկոպոսինը:

ՈՐՔԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ՔՈՐԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ԵՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ: Եպիսկոպոս բառը յուճարէն է և նշանակում է տեսուչ:

Եպիսկոպոսի պաշտօնն է՝ վիճակի առաջնորդ լինել, քահանայ և եկեղեցական ստորին պաշտօնեաներ ձեռնադրել, եկեղեցի և պատկեր օծել, հողալ իւր թեմի ժողովրդի կրօնական և բարոյական պէտքերը և Նոցա կրօնական դաստիարակութեան մասին: Նորա պարտաւորութիւնն է առհասարակ կառավարել իւր հօտը, հսկելով, որ անխալ և անաղարտ պահանուին նախնի սուրբ հայրերի տուած պատուէրները, որոնք պարունակւում են հայոց եկեղեցու կանոնգրքի մէջ:

Եպիսկոպոսացուն ընտրւում է մի որևէ

թեմի ժողովրդի և հոգևորականների հաւանութեամբ և առաջարկուած է կաթողիկոսին ձեռնադրութեան համար, իբրև հովիւ և վերադիտող նոյն թեմի:

Եպիսկոպոսացուն պէտք է լինի ամենից արժանաւորը վարքով, հաւատքով և գիտութեամբ:

Կաթողիկոսն ընտրեալին ձեռնադրուած է ս. Էջմիածնի Մայր Տաճարում առանձին հանդիսով, տալով նորա ձեռքը հովուական գաւազան և դնելով ձկոյթին եպիսկոպոսական մատանի, ի նշան հովուական իշխանութեան:

Եպիսկոպոս ձեռնադրելու իրաւասութիւնը պատկանում է ս. Էջմիածնի ընդհանրական կաթողիկոսին, բայց ձեռնադրում են նաև Սսի և Աղթամարի մասնաւոր կաթողիկոսները, միայն իրանց վիճակի համար:

Արքեպիսկոպոսը կամ քորեպիսկոպոսը նոյն է աստիճանով, ինչ որ եպիսկոպոսը, միայն առաջինը աւագութեան տիտղոսն է, իսկ վերջինը վարչական կոչումն է. քորեպիսկոպոսները լինում են թեմի մի մասի կառավարիչներ և ենթարկուած են եպիսկոպոսի իշխանութեան վարչական կողմից:

Արքեպիսկոպոսութիւնը արւում է Հայրապետական օրհնութեան կոնդակով:

ՎԱՐԳԱՊԵՏ, ԺԱՅՐԱՊԵՏ ՎԱՐԳԱՊԵՏ:

Ձեռնադրութեամբ վարդապետը նոյնն է, ինչ որ քահանան, միայն վարչական իշխանութեամբ բարձր է նորանից:

Վարդապետը որոշուած է քահանայից նորանով, որ գլխին վեղար է ծածկում, իբրև կրօնաւորութեան և կուսական կեանքի նշան:

Վարդապետը մեր եկեղեցու մէջ կոչուած է օրէնքի և հաւատի ուսուցիչ և Աստուծոյ բանի բարոզիչ:

Իսկ ծայրագոյն վարդապետ կոչուած են այն վարդապետները, որոնք ստացել են վարդապետական ծայրագոյն աստիճան կամ իշխանութիւն Աստուծոյ խօսքը քարոզելու. ծայրագոյն վարդապետին տրւում է օձագլուխ գաւազան Մովսիսի գաւազանի օրինակով, որ օձ դարձաւ:

ՔԱՆՏԱՆԿ ԿԸՄ ԵՐԷՑ:

Քահանայ բառը քալոգէարէն քօճէն բառից է առաջ եկել, իսկ երէց բառը յունարէն է. երկուսն էլ նշանակում են եկեղեցու պաշտօնեայ:

Քահանան ձեռնադրուելով և ս. Մեռնով օծուելով եպիսկոպոսից՝ ընդունում է ս. Հոգու շնորհը, որով դառնում է ժողովրդի հովիւ և եկեղեցու ս. խորհուրդները կատարող:

Քահանայի կարգը եկեղեցու խորհուրդ է,

որ կատարում է եկեղեցում ս. պատարագի ժամանակ սեղանի առջև բեմի վրայ և ունի եօթն աստիճան.

Ա. Դռնապանութիւն,

Բ. Դպրութիւն,

Գ. Երգմանեցուցչութիւն,

Դ. Ջահընկալութիւն,

Ե. Կիսասարկաւազութիւն,

Զ. Սարկաւազութիւն և

է. Քահանայութիւն:

Մեր եկեղեցական կանոններով, երբ մէկը ցանկանում է քահանայ ձեռնադրուիլ, ձեռնադրող եպիսկոպոսի պարտքն է մեծ զգուշութեամբ քննել թէ նուիրեալը մարդու ամուսնութիւնից-է ծնուած, մարմնական արատ (պակասութիւն) չունի՞, ունի՞ բաւական գիտութիւն կրօնական ուսման, վարք ու բարքը համապատասխան է հոգևոր կոչման և ունի՞ վերջապէս հովուական հոգի և ներքին ձգտումն հոգևորական լինելու:

Երբ նուիրեալն ըստ ամենայնի արժանաւոր է նկատում, այն ժամանակ եպիսկոպոսը հանդիսաւոր կերպով ձեռնադրում է նորան և օծում ս. Մեռոնով ձակատն ու ձեռքերը, Մայր Մաշտոցում սահմանուած կարգով: Յետոյ տալիս է նորընծայ քահանայի ձեռքը սկիհը և

մազզման՝ Քրիստոսի կենարար Մարմնով և Արիւնով և այդպիսով տալիս է նորան իշխանութիւն ս. պատարագ մատուցանելու կենդանիների և ննջեցեալների համար:

Նորընծայ քահանան ձեռնադրութիւնից յետոյ քառասուն օր առանձնանում է եկեղեցու սենեակում, ուր մարուր պահեցողութեամբ վարժում է քահանայական գիտելիքների մէջ: Դա յիշատակ է Յիսուսի՝ մկրտութիւնից յետ անապատը քաշուելուն, ուր քառասուն օր ծոմ պահեց և աղօթքի անձնատուր լինելով յաղթեց փորձողին և այնուհետև սկսաւ իւր առաքելութեան գործը կատարել: Այսպէս էլ նորընծայ քահանան ս. Մեռոնի օծմամբ ստանալով սուրբ Հոգու շնորհքը՝ քառասուն օր փակում է եկեղեցու սենեակում, ինչպէս անապատում, և աղօթքով ու պահեցողութեամբ սովորում է յալթել աշխարհիս փորձութիւններին. ապա մըտնում է իւր առաքելական պաշտօնի մէջ:

ՍԵՐԿՈՒՆԳ

Ս. Սարկաւազը եկեղեցու պաշտօնեայ է, որի պաշտօնն է սպասաւորել ս. պատարագին, այն է՝ վերաբերել Աւետարանը, Աւետարան կարգալ, հաւատի Հանգանակն ասել և ս. խորհուրդն ընծայարանից վերաբերելով՝ պատարագիչ քահանային մատուցանել:

Նին ժամանակ սարկաւազի գործն էր նաև
Եպիսկոպոսին սպասաւորել իբրև փոխանորդ
նորան, ինչպէս օրինակ՝ չորրորդ դարում Խաղ
սարկաւազը ներսէս Մեծի հիմնած բազմաթիւ
բարեգործական հաստատութիւնների վերա-
տեսչի պաշտօն էր վարում նորա փոխարէն:

Սարկաւազ ձեռնադրում է եպիսկոպոսը ս.
պատարագի ժամանակ, ձգելով նորա ձախ ու-
սին ուրար, որով որոշուում է նա եկեղեցու միւս
պաշտօնեաներից: Ուրարը նշան է Քրիստոսի
լուծը կիսով չափ բառնալուն:

ԿԻՍՍՍԱՐԿԱՎԱԳ

Կիսասարկաւազը սարկաւազի օգնականն
է. նորա պաշտօնն է զգեստաւորել պատարա-
գիչ քահանային, դատարկ սկիհը խորհրդանոցը
տանել և ս. պատարագին սպասաւորել:

Կիսասարկաւազ ձեռնադրում է եպիսկո-
պոսը, որ հագցնելով նորան հոգևորական սքեմը՝
ձգում է նորա ձախ ձեռքին բազկուրար կամ
երկծալ ուրարը. դա նշան է թէ նա անգոր է
տակաւին Քրիստոսի լուծը ամբողջովին բառ-
նալու, այլ միայն նորա մի մասը. ձեռնադրելիս
տալիս է ձեռքին դատարկ սկիհն ու մաղղմայն
և պատարագի զգեստն ու խորհրդատետրը:

ՋՆՏՆԿԱՐ

Ջահընկալը եկեղեցու պաշտօնեայ է, իսկ

ջահընկալութիւնը քահանայութեան երրորդ
աստիճանն է. նորա պարտականութիւնն է վա-
ռել եկեղեցու ջահերը, ս. պատարագի համար
նշխար թիւել և բաժակը պատրաստել:

Ջահընկալութեան աստիճանը տալիս է
եպիսկոպոսը, հագցնելով նուիրեալին դպրական
շապիկ և տալով նորա ձեռքին վառ աշտանակ
ու դատարկ բաժակաման:

Ջահընկալները սովորաբար կոչուում են
դպիր:

ԵՐԳՄՆԵՑՈՒՑԻՉ

Երգմնեցուցիչը եկեղեցու պաշտօնեայ է,
որի պաշտօնն էր հնումը ձեռք դնել հիւանդ-
ների վրայ և երգմնեցնելով դիւերը հալածել
մարդկանցից: Այժմ այս աստիճանը առանձին
չէ տրւում, այլ միայն ջահընկալութեան հետ:

Երգմնեցուցութեան աստիճանը տալիս է
եպիսկոպոսը ջահընկալութեան հետ, տալով
նուիրեալի ձեռքը Մաշտոց զիրքը, որի մէջ, ի
միջի այլոց, գրուած են սատանայից հրաժար-
ման երգմունքը մկրտութեան ժամանակ:

ԳՊԻՐ ԿԼՄ ԸՆԹԵՐՑՈՂ

Դպիրը եկեղեցու պաշտօնեայ է, որի պաշ-
տօնն է կարդալ եկեղեցում մարգարէների և
առաքեալների թղթերը:

Դպրութեան աստիճանը տալիս է եպիս-

կողմը ջահընկալութեան հետ, տալով նուիրեալի ձեռքը ճաշոց գիրքը: ☉

ԳՆՆԱՊԱՆ

Դռնապանը եկեղեցու պաշտօնեայ է, որի պաշտօնն է եկեղեցու դուռը բանալ և փակել. եպիսկոպոսը այս աստիճանը տալիս՝ նուիրեալի ձեռքը դնում է եկեղեցու բանալին և տալիս է նորան իշխանութիւն եկեղեցին բանալու և փակելու, որ աղանդաւորներին, բանադրուածներին ու չմկրտուածներին չթողնէ եկեղեցի մտնելու: ☽

Ե. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՆՈՒԹԵԱՆ ԱՆՕԹՆԵՐՆ ՈՒ ՍՊԱՍՆԵՐԸ

Աստուածապաշտութեան կարգը կատարելու ժամանակ գործ են դրւում հետեւեալ անհրաժեշտ սրբազան անօթները:

Բ. ՍԿԻՅ

Սկիհը արծաթեայ կամ ոսկեայ սրբազան բաժակ է, որի մէջ սպասի գինին և հացը պատարագի միջոցով սրբագործուում է և ընդ տեսակաւ հացի և գինու դառնում ճշմարիտ մարմին և արիւն Քրիստոսի:

Սկիհը նշանակում է Յիսու-

սի շարչարանքի բաժակը և դարձեալ այն բաժակը, որից Յիսուս Խորհրդական ընթրիքի ժամանակ հաղորդեց առաքեալներին վերնատանը:

Բ. ՄԱՂՁՄԱՅ

Մաղզմայն նոյնպէս արծաթեայ կամ ոսկէ բոլորակ ափսէ է կամ սկհու ծածկոց, որի վերայ դրւում է սպասի նշխարը:

Մաղզմայն նշանակում է Փրկչի ծննդեան մտւրը և այն գերեզմանը, որի մէջ թաղուեցաւ նորա սուրբ մարմինը:

Գ. ՄԱՄՆԱՏՈՒՓ

Արծաթեայ կամ ոսկու փոքրիկ տուփ է, որի մէջ պահուում է սուրբ խորհրդի սրբագործուած մասը՝ հիւանդներին և բանտարկուածներին ճաշակելու համար:

Գ. ԲԵԹԿԱՄԱՆ

Արծաթեայ մի անօթ է, որի մէջ պատրաստուում է սուրբ խորհրդի գինին, որտեղից ածւում է սկհու մէջ սուրբ պատարագից առաջ:

Ե. ԽՆԿԱՆՈՑ ԵՒ ԲՈՒՐՂԱՌ

Հին ժամանակ խունկ ծխելու համար գործ էր ածւում *խնկանոցը*, որ մի փոքր կրակարանի ձև ունէր առանց շղթաների, վրայից ծածկած մի ծա-

կոտկէն խուփ: Խնկարկողը ներքեից բռնած ման էր ածում այն սեղանի ու պատկերների առաջ և խնկի ծուխը ինքն իրան ծխում էր ամեն տեղ: Այժմ էլ չէ գործածում խնկանոցը: Բայց կար և ըուրվառ ասումա՞ծ գործիքը, որ նոյնպէս խունկ ծխելու աման է շղթաներից կախած և մանր բոժոժներով զարգարած, որով նոյնպէս խնկարկում էին Տէրունական և սրբերի պատկերների առաջ և ժողովրդին: Այժմ գործ է ածում բուրվառը այդ միևնոյն ձևով:

Բուրվառը, ինչպէս յայտնի է, գործ էր ածում և հին ուխտի ժամանակ, որ և վերցրած է այն տեղից: *Չ. Բ. Ն.*

Չ. ՏԱՊԱՆԱԿ ԿՆՄ ԽՆԿԱՐԿՈՂ

Տապանակը մի արծաթեայ արկղ է, վերևից շորս փոքրիկ

խաչերով և մի մոմակալով զարդարած և գործ է ածում մէջը խունկ և կնդրուկ պահելու համար: Տապանակի գործածութիւնը հին ուխտի եկեղեցուց է վերցրած:

Է. ԽՈՉՎԱՐՆ ԿՆՄ ՎՆԻ

Խաչվառը խաչագլուխ և ձողաբարձ դրոշակ է, որի վերայ նկարուած է լինում խաչելութեան և Աստուածածնի պատկերները: Խաչվառը տանում են եկեղեցական մեծ

հանդէսների ժամանակ, օրինակ՝ անդաստանի, թափօրի, յուզարկաւորութեան և այլն:

Խաչվառի գործածութիւնը եկեղեցում վերցրած է հետևեալ դէպքից.

Մեծ Կոստանդիանոս կայսրը փոքր զօրքով զնում էր թշնամեաց դէմ պատերազմ. կէս օրի ժամանակ օգի մէջ նա յանկարծ մի լուսեղէն խաչ տեսաւ, որի վերայ գրած էր «սորանով կ'յաղթես»: Յիսուս տեսիլքի մէջ երևելով կայսեր՝ հրամայեց ս. խաչի նշանը նկարել տալ բոլոր դրօշակների ու վահանների վերայ:

Կայսրն անմիջապէս կատարեց այդ և յաղթեց թշնամուն: Այդպիսով կռապաշտութիւնը ոչնչացաւ և ամեն տեղ փայլեց Քրիստոսի ս. խաչը: Քրիստոնեայ եկեղեցիները, որոց թըւում և մեր եկեղեցին, դորա յիշատակի համար սկսաւ խաչվառի գործածութիւնը հանդէսների ժամանակ:

Ը. ՔՅՈՑ

Քշոցը արծաթեայ բոլորածն ճօճանակ է, եզրներին բոժոժներով զարդարած, որի երկու կողմերը քանդակած կամ նկարուած են վեցթևեան սերովբէների պատկերներ. քշոցը հագ-

ցրած է լինում երկայն ձողի վերայ, որից բռնելով սարկաւազները պատարագի ժամանակ շարժում են սուրբ խորհրդի վերայ:

Քշոցը նշան է հրեշտակների հովանաւորութեան, սերովբէների սաւառներուն և սուրբ Հոգու իջնելուն պատարագի նուէրների վերայ: Քշոցները գործ են անում ս. պատարագի հետևեալ միջոցներին.

«Սուրբ Աստուած» երգելիս,

Սուրբ խորհրդի վերաբերման,

«Քրիստոս ի մէջ մեր յայտնեցաւ» ասելիս,

«Սուրբ Սուրբ» երգելիս,

«Հոգի Աստուծոյ» «Հայր մեր» և «միայն սուրբ» ասելիս:

Բայց գործ են զնում նաև եկեղեցական ուրիշ հանդէսների ժամանակ. օրինակ՝ սրբալոյս միւլօնը և սրբերի մասունքները վերաբերելիս, թափօրին, Խաչվերացի երեկոյին, «Այսօր դասը հրեշտակաց» երգելիս և այլն:

Թ. ԽՅԶ

Խաչը նիւթական ձևն է կամ պատկերը կենսարար սուրբ խաչափայտի, որի վերայ մեր տէր Յիսուսը ձև ունի, որպիսի էր և Քրիստոսի խաչափայտը:

Խաչի նշանակութիւնը խիստ մեծ է քրիստոնէական եկեղեցու համար. նա աստուածպաշտութեան ժամանակ գործ է անում՝ նախ՝ իբրև երկրպագելի պատկեր կամ նիւթ և յիշեցնում է մեզ Քրիստոսի փրկարար անօրինութիւնը:

Երկրորդ՝ նորանով ենք տեառնագրում և օրհնում եկեղեցու բոլոր խորհուրդները և արարողութիւնները կատարելիս:

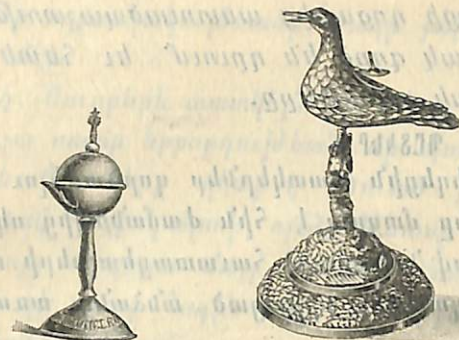
Երրորդ՝ վերամբարձ տանում ենք եկեղեցական բոլոր նշանաւոր հանդէսների և թափօրների ժամանակ:

Եւ վերջապէս՝ խաչը, ինչպէս պատուական և գերագոյն նշան հաւատի, շքոյ և պատուի՝ գործ են դնում եկեղեցիների գմբէթների և թագերի գլխին և ամեն հաւատացեալ սիրով կախում է իւր կրծքին իբրև ապաւէն ընդդէմ թշնամոյն:

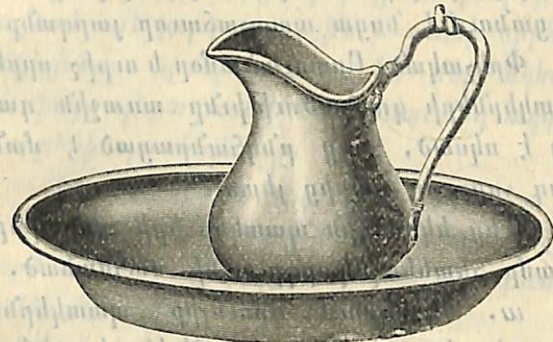
Խաչը, իբրև երկրպագելի նշան, առաքելական սահմանադրութեամբ, օրհնուում է և օծուում սուրբ միւռոնով:

Փ. ՄԻՒՌՆԵՐԻ

Միւռոնաչիշը արծաթեայ կամ ոսկէ անօթ է, որ երբեմն աղանու նմանութեամբ է շինուում՝ ի նշան սուրբ Հոգու աղանակերպ իջ-

նելուն. նորա մէջ պահուում է եկեղեցում սուրբ միւռոնը:

ՓԱ. ԿՄԵՔ. ԳՈՅԼ, ՂՆԵՋԱԿ, ԿԸՄ ԹՆԹԿԵՆԱԿ

Պատարագիչ քահանայի ձեռները լուանալու համար եկեղեցում գործ է դրում կոնք և դոյլ, իսկ ձեռները մաքրելու համար զենջակ կամ թաշկինակ ի նշան մաքրութեան ամեն տեսակ աղտեղութիւնից:

Բացի դոցանից աստուածպաշտութեան ժամանակ գործ են դրում եւ հետեւեալ օժանդակ սպասները.

ՓԲ. ՊԸՏԿԵՐ

Եկեղեցին պատկերներ գործածելու սովորութիւնը մտցրել է հին ժամանակից սկսած, ցանկալով նորադարձ հաւատացեալների սրտերում տպաւորել սրբացած անձանց առաքիլի գործերը:

Հայաստանեայց եկեղեցին եւ ընդունել է պատկերներ գործ ածելու սովորութիւնը և մատուցանում է նոցա պատշաճաւոր յարգանք:

Փրկչական, Աստուածամօր և ուրիշ սրբերի պատկերների գործածութիւնը առաջին դարերից է սկսած, բայց ընդհանրացած է մանաւանդ չորրորդ դարից յետոյ:

Մեր եկեղեցին պատկերների վերաբերութեամբ հետեւեալ կարգը ունի սահմանած.

ա. Եկեղեցում գրուելիք պատկերները պէտք է անշուշտ նկարած լինին իւղաներկով կտաւի վերայ:

բ. Թղթի և ձուլածոյ պատկերների գործածութիւնը միանգամայն մերժում է մեր եկեղեցին:

գ. Պատկերը պէտք է վայելուշ նկարուած լինի, որ յարգանք ազդէ քրիստոնէին և ոչ

թէ իւր այլանդակութեամբ ծաղր յարուցանէ նորա մէջ:

դ. Սուրբերի պատկերների վերայ պէտք է անշուշտ սուրբ երրորդութեան մի նշան լինի:

ե. Պատկերը պէտք է օծուած լինի ս. միւռոնով եպիսկոպոսի օրհնութեամբ հայաստանեայց եկեղեցու մայր Մաշտոցի համեմատ, որպէս զի սուրբ Հոգին տայ նոցա իրանց նախատիպների շնորհը:

զ. Եկեղեցիներում, բացի Տէրունական և Տիրամօր պատկերներից, կարելի է դնել յարգելու նաև այն բոլոր ազգային և օտար սրբերի պատկերները, որոնք տօնուում են մեր եկեղեցում, բայց գերադասելի են մանաւանդ ազգային սրբերի պատկերները:

ՓԳ. ՄՅՏԱՆԵԿ ԵՒ ԶՈՅ: ԿԵՐՈՆ, ՄՈՄ:

Աշտանակը և ջահը լինում են մեծ և փոքր և գործ են ածուում իբրև մոմակալներ լուսաւորութեան համար:

Կերոն կոչուում են այն մեծ մոմերը, որոնք գործ են ածուում ս. աւետարանը կարդալիս և մեծ հանդէսներին. դռք կոչուում են նաև իւղաբերից մոմեր, որովհետև գործ են դրուում և իւղաբերից աւետարանը կարդալիս:

Մոմերի գործածութիւնը ընդունուած էր հին ուխտի աստուածպաշտութեան ժամանակ

Թէ վկայութեան խորանում և թէ Սողոմոնի տաճարում, ինչպէս լուսաւորութեան նպատակով, նոյնպէս և հանդիսին շուք և պայծառութիւն տալու համար:

Որովհետև առաջին դարերում, քրիստոնեաների հալածանքների պատճառով աստուածապաշտութիւնն առ ահի կատարում էր մութ այրերում և գետնադամբաններում, ուստի լուսաւորութեան համար եկեղեցին ևս ընդունած էր մոմերի գործածութիւնը. իսկ յետոյ էլ այդ սովորութիւնը մնաց, որովհետև աստուածապաշտութեան կարգը առաւօտ և երեկոյ մութ ժամանակ կատարելու համար լուսաւորութեան պէտք կար. և թէ միևնոյն ժամանակ եկեղեցական հանդէսներին շքեղութիւն և վեհութիւն տալու նպատակով: Վառած մոմեղէնը նշան է նաև մեր վառ և բորբոք սիրոյն գէպի Աստուած: Մեր եկեղեցում գործ է դրւում մարուր մեղրամոմ:

Մոմ վառելը սովորական է ամեն ժամանակ, բայց մանաւանդ անհրաժեշտ է համարում վառել՝ ս. Աւետարանը կարդալիս և եկեղեցական ամեն հանդէսների ժամանակ:

ԺԳ. ԳՐԵԿՆԸ

Գրակալը փայտեայ ծալածոյ մի գործիք է, որի վերայ դրւում են եկեղեցական գրքերը՝ աստուածապաշտութեան ժամանակ գործածելու համար:

2. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՀՏՈՒԹԵԱՆ ՉԳԵՍՏՆԵՐՆ ՈՒ ՉԱՐԳԵՐԸ

Առաքեալներն իւրեանց քարոզութեան ժամանակ ե եկեղեցու խորհուրդները կատարելիս տարբեր հանդերձ էին հազնում ժողովրդից որոշուելու համար. այդտեղից սովորութիւն եղաւ, որ հոգևորականները աստուածալաշտութեան ժամանակ սկսեցին գործածել առանձին տեսակ զգեստներ:

Այդ զգեստների գործածութիւնը ընդունեց և հայոց եկեղեցին, որ սահմանեց ամենակերպ պայծառ զգեստներ գործածել եկեղեցում Տիրոջ սպասաւորութիւնը աւելի փառաւոր և շքեղ կացուցանելու համար:

Մեր եկեղեցական զգեստների ձևը գլխաւորապէս վերցրած է Կեսարիայի և Երուսաղէմի եկեղեցիներից. բայց տուած է նոցա առաւել ազգային ձև: Այդ զգեստները մինչև հինգերորդ դար եկեղեցական մասնաւոր փոփոխութեան ձևի և նիւթի կողմից, իսկ այնուհետև, այն է ս. Մեսրոպ և Սահակ թարգմանիչներից յետոյ, մնաց անփոփոխ մինչև մեր օրերը:

Ս. Էջմիածնի հնութիւնների թանգարանում պահուած բազմաթիւ թանկագին զգեստ-

ները, ինչպէս նաև մեր միւս նշանաւոր վանքերում եղածները վկայում են, որ հարիւրաւոր տարիներ առաջ էլ մեր եկեղեցական զգեստներն ու սպասները նոյն ձևն ունէին, ինչ որ այժմ:

Ս. ԸՆԳՆԱՆՈՒՄ ԶԳԵՍՏՆԵՐ

Սքեւ՝ բոլոր սրբազնագործ հոգևորականների, այն է կաթուղիկոսի, եպիսկոպոսի, վարդապետի, քահանայի և սարկաւազի սովորական հանդերձն է կրօնաւորական սքեւը (վերարկուն), որով նորա տարբերում են աշխարհականներից:

Վեղար. կուսակրօն հոգևորականները տարբերում են ամուսնացած հոգևորականներից վեղարով, որ առհասարակ անապատականների գլխի ծածկոյթն է, և սրածայր գագաթ ունի կաթուղիկէ նման:

Յայտնի չէ, թէ որ ժամանակից է մտել վեղարի գործածութիւնը մեզանում, բայց մեր մատենագիրների մէջ յիշատակում է տասն և մէկերորդ դարից յետոյ:

Փիլօն. սովորական ժամերգութեան ժամանակ կաթողիկոսը, եպիսկոպոսը, վարդապետը ու քահանան ձգում են իրանց վերայ փիլօն, որ սովորաբար սև է լինում:

Գաւազան. գաւազանը կուսակրօն հոգևորականների պատուի նշան է և երկու տեսակ է լինում.

Երկգլխեան օձազարդ գաւազան, որ իրաւունք ունին դորձ դնել արքեպիսկոպոսները, եպիսկոպոսները և ծայրագոյն վարդապետներ: Օձազրուխ գաւազանը յիշեցնում է Մովսիսի գաւազանը և այն ձողը, որի վերայ նա բարձրացրեց օձը անապատում, իբրև օրինակ Քրիստոսի խաչին:

Տոփուական կամ գնդաձև գաւազանը, որ կոչւում է «Լուսաւորչի», հոփուի ցուպի ձև

ունի-կոր գլխով և յատուկ է միմիայն կաթողիկոսին, որ համայն ազգի հովուապետ է համարուում:

Մատանի. Կաթողիկոսը, իբրև իշխանական նշան, կրում է մատանի մատանէ մատում, իսկ եպիսկոպոսը՝ ճկոյթ մատին:

Հողաթափ. եկեղեցի մտնելիս բոլոր հոգևորականները ոտին հագնում են հողաթափ, իսկ բեմ բարձրանալիս հողաթափ հագնելը պարտաւորական է ամեն հոգևորականի համար, իբրև լրումն տէրունական առակին. այն է՝ երբ անառակ որդին մեղայով

գարձաւ իւր հօրը, սա գլծալով հրամայեց ծառաներին հագցնել նորա ոտներին կոշիկ. այլ և այն պատուէրի, որ Յիսուս տուեց առաքեալներին կոխել օձերը, կարիճները և թշնամու բոլոր գօրուծիւնը:

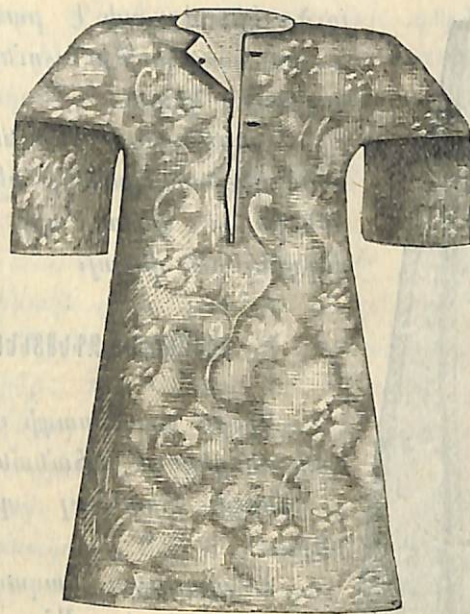

Հողաթափը պատուի մի ցոյց է գէպի Աստուծոյ տու-

նը, իսկ պատարագին «մի որ յերեխայից» ասելիս քահանան հանում է հողաթափները ի յիշատակ հին ուխտի ժամանակ Աստուծոյ ասած խօսքին, թէ «լոյժ գհողաթափս ոտից քոց, զի տեղիդ յորում դուզ կաս, սուրբ է»:

Բ. ՍԵՐԿԵԻՆԳԻ, ԿԻՍՍՍԵՐԿԵԻՆԳԻ ԵՒ ԴԳԻՐՆԵՐԻ ԶԳԵՍՏՆԵՐ:

Սարկաւազը եկեղեցում հագնում է շապիկ և ձախ ուսին ձգում է ուրար: Կիսասարկաւազը նոյնպէս շապիկ է հագնում և ուրարի փոխանակ կրում է ձախ բազկին բազկուրար: Իսկ գպիրները միսիայն շապիկ են հագնում:

Շապիկը նշան է սրբութեան և անարատութեան:

Ուրարը հրեշտակի թևերն է նշանակում, որովհետև սարկաւազը կատարում է հրեշտակի պաշտօնը: Սարկաւազի ձախ ուսին ուրար ձգելը նշանակում է, որ նա Յիսուսի

լուծը կիսով չափ է բաճնում
և դեռ կարողութիւն չունի ամ-
բողջապէս կրելու:

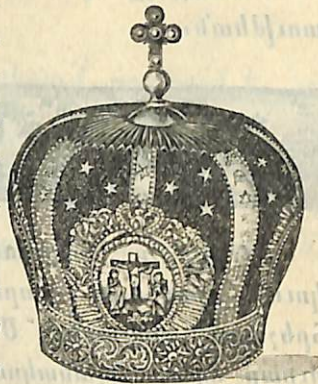
Բազկուրարը նշանակում
է որ կիսասարկաւազը դեռ ամ-
մենեկին չէ կարող այդ լուծը
վերցնել իւր վերայ:

Գ. ՔԱՆԱՍԻ ԶԳՍՏՅԵՐ

Սուրբ պատարագի ժամա-
նակ եկեղեցում քահանան գործ
է դնում հետեւեալ զգեստ-
ները:

Սաղաւարտ, սաղաւարտը
փոխարինում է Ահարօնեան
խոյրին.

դա գլխակից կամ կեր-
պասից ասպնէգործած
կամ մարգարտագարդ և
արծաթապատ գլխանոց
է, գագաթին մի փոր-
րիկ խաչ ամրացրած,
որի չորս կողմերը նկա-
րուած են Տֆրիստոսի
անօրէնութեան չորս

գլխաւոր դէպքերը: Սաղաւարտի գործածու-
թիւնը հին ուխտի եկեղեցուց է առնուած և
նշանակում է Փրկչի կրած փուշ պատկն ու
վարչամակը. սաղաւարտը գործ է գրում որ-
պէս զրահ թշնամու դօրութեան դէմ պատե-
րազմելու:

Շապիկ. շապիկը Ահարօնի պատմուճա-
նի օրինակն ունի. շապիկը պէտք է լինի սպի-
տակ և նշանակում է այն հրեշտակի սպիտակ
հանդերձը, որ նստած էր Յիսուսի գերեզ-
մանի վերայ և այն հանդերձը,
որ Հերովդէսը ծածկեց Յիսու-
սի վերայ, իսկ սպիտակութիւ-
նը նշանակում է Փրկչի անախտ
ձնունդն և անարատ կեանքը:

Փորուրար. առջևից կախ է
ձգւում պարանոցի վերայ և
ծածկում է կուրծքը մինչև ներ-
քն. փորուրարը նշանակում է
այն ծանր լուծը, որ քահանան
ամբողջապէս առնում է իւր
վերայ և նշանակ է խոնարհու-
թեան, հեղութեան և արդա-
րութեան, որով պէտք է քա-
հանան զարդարէ իւր սիրտը:
Միջև նոյն ժամանակ նշանա-

կում է Յիսուսի հնազանդութիւնը և համբերութիւնը իւր կենսագործ տնօրէնութիւնները կատարելու:

Գօտի. գօտին գործ էր դնում և հին ուխտի եկեղեցում, դա մի լայն ժապաւէն էր, որ առջևից ունէր մէջ տեղը արծաթի կամ ոսկէ ակնազարդ և մարգարտապատ գլուխ իբրև կապ: Գօտին նոյն ձևն ունի և այժմ մեզանում և նշան է հոգևորական քաջութեան քահանայական պաշտօնը կատարելու. միևնոյն ժամանակ նշանակում է Յիսուսի ողջաստեղծութիւնը:

Թաշկինակ. գօտու հետ քահանան կրում է և թաշկինակ, ինչպէս որ Փրկիչը ըստ փաժաւ դենջակ և լուաց աշակերտների ոտներն ու դենջակով սրբեց. բայց իսկապէս գործնական պիտանութիւն ունի ձեռքերը մարրելու համար:

Բազպաններ. քահանայի շապկի թեզանիները պատած են լինում բազուկների վերայ թխնոցներով, որոնք կոչւում են բազպան: Նորաձ նշանակում

են Յիսուսի ձեռքի կապանքներն և նշան են բազուկների գօրութեան թշնամու դէմ պատերազմելու:

Վակաս. քահանայի ուսանոցն է, որ կիսաբլուրակ ձևով պատում է քահանայի պարանոցը թիկունքի կողմից և սովորաբար ձուլած կամ ասղնէգործած է լինում ոսկէհունն անկուածով, վրան տասներկու առաքեալների և մէջտեղը Յիսուսի պատկերները: Վակասը Ահարոնի վակասին է փոխարինում և նշան է մոլորեալ ոչխարին, որ Յիսուս ուսի վերայ դրեց, այն է մոլորեալ մարդկութեան. միևնոյն ժամանակ վակասը արդարութեան նշանակն է և մտաբերել է տալիս հաւատացեալներին մեր Փրկչի խոստացած քաղցր լուծը և թեթև բեռը:

Շուրջառ կամ նախորտ. շուրջառը փի-
լոնաձև, երկայն և անթև վերարկու է, որ
գործ է ածուում ս. պատարագի, սրբազան
խորհուրդների կատարման, նախատօնակի, թա-
փօրի ժամանակ և աւետարան կարդալիս: Շուր-
ջառը, որպէս հոգևոր զրահ, նշանակում է Յի-
սուսի անկար քղամիդը և այն ծիրանին, որ

չարչարանքի օրը ձգեցին նորա վերայ: Նաև
նշանակում է շնորհների լիութիւնը և լրումն
ամենայն առաքինութեանց, որով զարդարուած
էր Յիսուսի մարդկութիւնը: Ծ. Ը. 7.

Գ. ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԵԿԱՆ ԶԳԵՍՏԵՐ

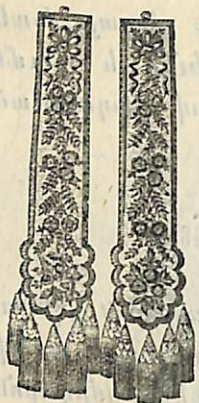
Եպիսկոպոսը, բացի քահանայական զգեստ-
ներից, կրում է նաև՝ փոխանակ սաղաւարտի
խոյր կամ թագ, արտախուրակներ, եմիփորոն՝
և գաւազան:

Թագը կամ խոյրը երկփեղկեան զլխարկ

է, ականակուռ և գո-
հարագարդ. դա վեր-
ցրած է հին ուխտի
եկեղեցուց և նշանա-
կում է հին և նոր
կտակարանների գի-
տութիւնը և այն ի-
մաստութիւնը, որ պի-
տի ունենայ եպիսկո-
պոսը:

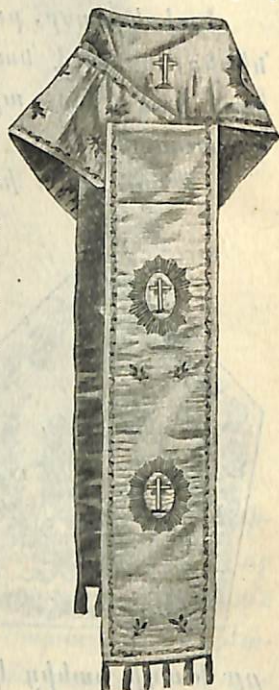
Արտախուրակնե-
րը թագի ետևից կախուած կէս կանգուն եր-
կայնութեան զարդեր են, որոնց գործածու-
թիւնը վերցրած է հրէից քահանայապետների

ապարօշի ձևից, որով նորա պատում էին թագի ստորին կողմը, իսկ երկու ծայրերը արձակ կախ էին ընկած ուսերի վերայ:

Եմփիորոն. լայն և հինգ խաչով զարդարուած ուրար է, որ եպիսկոպոսը կրում է

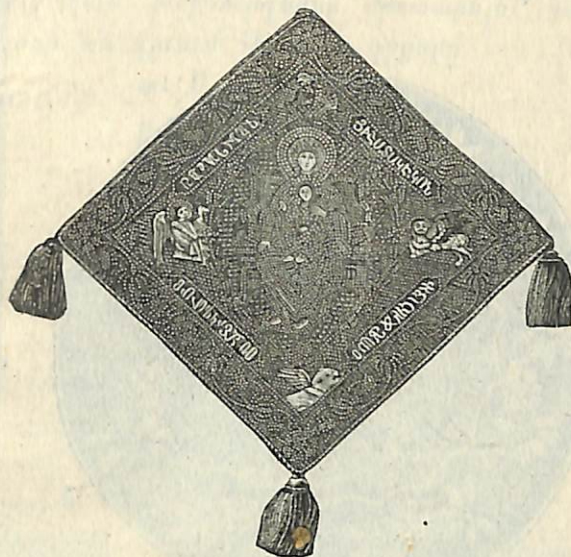
չուրջառի վերայ և ուսերի վրայից տարածւում է կրթմբի և մէջքի վերայ մինչև ոտները: Ինչպէս երևում է ամենահին նկարներից, եմփիորոնի գործածութիւնը մնացած է առաքեալներից: Եմփիորոնը գործ է ածւում ամբողջ զգեստաւորութեան ժամանակ:

Ե. ՀՆՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԶԳԵՍՏՆԵՐ

Կաթողիկոսը, բացի եպիսկոպոսական բոլոր զգեստներից, գործ է դնում նաև կոնքեոն, որ մի քառանկիւնի

(խաչաձև) զարդ է, մի ծայրից զօտկից կախած աջ կողմը, որպէս հովուական հոգևոր գէնք

(մախաղ) և Յիսուսի դեմքակի նշանակութիւնը ունի: Կոնքեոն երբեմն օրւում է և պատուաւոր արքեպիսկոպոսներին և պատրիարքներին իբրև նշան գերագոյն յարգանքի:

Արծուէգորգ. արծիւը, իբրև բարձրաթըռուիչ և սրատես՝ եկեղեցին փոխաբերաբար մաքուր և ուղիղ վարդապետութեան նշան է համարում. իսկ արծուէգորգի գործածութիւնը

ցոյց է տալիս, որ քահանայապետը իւր կոչման և կեանքի մէջ պէտք է նմանի արծուին:

Կաթուղիկոսը հայրապետանոցից գուրս գալիս կրում է ձեռքին Հայրապետական խաչազարդ ասա, իսկ նորա առջևից տանում են խաչ և զաւազան:

է. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱԶՏՈՒԹԵԱՆ Ս. ԳՐԳԵՐԸ

Աստուածպաշտութիւնը և եկեղեցական սրբազան խորհուրդները կատարելու համար գործ են գրւում հետեեալ գրքերը.

- ա. Ս. Աւետարան.
- բ. Ժամագիրք.
- գ. Հարական.
- դ. Ճաշոց գիրք.
- ե. Խորհրդատետր.
- զ. Տաղարան.
- է. Տօնացոյց.
- ը. Մաշտոց.
- թ. Կանոնգիրք.
- ժ. Յայսմաւուրք.

Ե. Ս. ԱԻՆՏԱՐԵՆ

Ս. Աւետարանը բովանդակում է իւր մէջ մեր տէր Յիսուս Քրիստոսի երկրաւոր կեանքը—նորա տնօրէնութիւնները, որ գրեցին չորս աւետարանիչներ՝ Մատթէոս, Մարկոս, Դուկաս և Յովհաննէս:

Աւետարանի և առհասարակ ամբողջ Աստուածաշնչի հայերէն թարգմանութիւնը եղաւ հինգերորդ դարում ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչների և նոցա աշակերտների ձեռ-

քով. այդ թարգմանութիւնը այնքան գեղեցիկ է, որ կոչուած է բոլոր լեզուների թարգմանութիւնների թագուհի: *ՉԵՄ.*

Բ. ԺԱՄԱԳԻՐՔ. — ՀԱՍՏՐԱԿԱՆ ԿԱՐԳ ԵՎ ՕԹԻՑ

✕ Փամագիրքը օրուայ ժամերի վերայ բաժանուած գիրք է. նա պարունակում է իւր մէջ հասարակաց աստուածպաշտութեան կարգը, այսինքն՝ այն աղօթքները, երգերն ու ընթերցուածները, որոնցով ամեն օր հաւատացեալները, ժողովուելով տաճարը, հրապարակով պաշտօն են մատուցանում Աստծուն:

Փամագիրքը գրել են մեր ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչները և կարգաւորել են Գիւտ, Յօհան Մանդակունի և Ներսէս Ընորհալի հայրապետները:

Հայաստանեայց եկեղեցին սահմանած ունի օրական ինն անգամ հասարակաց աղօթք, ինն դաս հրեշտակների օրինակով, որոնք անդադար փառաբանում են Աստծուն: Մենք էլ երկնային հրեշտակներին նմանելով աղօթում ենք օրէնը ինն անգամ. ուստի և Փամագիրքը բաժանուած է ինն մասի, այն է.

ա. Գիշեր-ժամու աղօթք.

բ. Առաւօտեան աղօթք.

գ. Արևագալի աղօթք.

դ. Երրորդ ժամու աղօթք կամ առաջին ողորմեա.

ե. Վեցերորդ ժամու աղօթք կամ երկրորդ ողորմեա.

զ. Իններորդ ժամու աղօթք կամ երրորդ ողորմեա.

է. Երեկոյեան աղօթք.

ը. Խաղաղական աղօթք.

թ. Հանգստեան աղօթք.

Հին ժամանակ աստուածպաշտութեան ինն կարգը կատարում էր առանձին առանձին որոշուած ժամերին, իսկ վերջին դարերում միմիայն օրը երկու անգամ է կատարում. առաջին վեցը առաւօտեան, իսկ վերջին երեքը՝ երեկոյեան: Պատարագի օրերին երեք ողորմեան ասում են ճաշին ս. պատարագի հետ միասին:

Իսկ վանքերում այդ բոլորը կատարում է հնաւանդ ձևով:

Ընդհանուր գիտելիք

Փամերգութեան ժամանակ եկեղեցու պաշտօնեաներից իւրաքանչիւրը իւր դերը ունի և ստելիքը. այսպէս. —

Աւագ երէցը ժամ է օրհնում և ասում է բոլոր մաղթանքները — դասում:

Քահանաները ասում են աղօթքներ և կարդում են աւետարան-ատեան:

Սարկաւազը ասում է քարոզներ՝ ատեան:

Ամբողջ խումբը դասէ դաս երգում է շարականներն ու երգերը:

Ժամարար քահանան պատարագ է մատուցանում բեմի վերայ սեղանի առաջ:

Սարկաւազը վերաբերում է աւետարանը և ս. խորհրդի ընծաները՝ բեմի վերայ:

Միւս սարկաւազները և կիսասարկաւազը սպասաւորում են սեղանին բեմի աջ և ձախ կողմերում:

Դպիրներն և երգեցիկ խումբը պատարագին երգում են՝ ատեան: X

Գիշեր ժամու աղօթք

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

X Մեր եկեղեցին, ինչպէս հասարակաց աստուածպաշտութիւնը, այսպէս էլ բոլոր խորհուրդներն ու ծէսերը, սահմանած է սկսել և վերջացնել Տէրունական աղօթքով կամ Հայրմեր-ով, որ հիմն է և բովանդակութիւն ամեն աղօթքի և որից բղխում են ամեն տեսակ խնդրուածներ:

Գիշեր ժամու աղօթքը ուղղում ենք Հօր Աստծուն և նախամարդու պատուիրանազան-

ցութեան խորհուրդն ունի, որով նախամարգիկ մերկացան շնորհներից և նոցա բերանները փակուեցան Աստծուն օրհնարանելուց: Ուստի մենք մէջ գիշերին, խոստովանելով մեր մեղքերը, համարձակութիւն ենք խնդրում Հօր Աստծուց բանալու մեր բերանը և աղօթելու, այս խօսքերով. «Տէր եթէ գըրթունս իմ քանաս, բերան իմ երգեսցէ զօրհնութիւնս քո»:

Այդ ժամերգութիւնը մենք կատարում ենք գիշերը դարձեալ այն պատճառով, որ Քրիստոս գիշերը յարութիւն առաւ և գիշերով պէտք է լինի մեռեալների յարութիւնը:

«Զարթուցեալքս» քարոզը և «զբէն գրհանամք» աղօթքը ասել է մեր սուրբ Հայրապետ Յովհան Մանդակունին:

Օրհնութիւն կամ հոգեւոր երգ գիշերային ժամին երգում ենք այս խորհրդով. ինչպէս Մովսէս մարգարէն Իսրայէլեան ազգը ազատելով Փարաւոնի ծառայութիւնից և անապատը հանելով՝ Աստծուն օրհնութեան երգ երգեց, այսպէս էլ հաւատացեալ ժողովուրդը, Յիսուսի ձիջոցով ազատուելով անամբին Փարաւոնից կամ խաւարի իշխանութիւնից, երգում է նոյնանման օրհնութիւններ և երգեր, որոնք խորհրդարար նկարագրում են մարդկային ընկած բնութեան ազատութիւնը:

«Վասն» ով սկսուող չորս քարոզները և չորս աղօթքները ասել է սուրբ Սահակ Պարթև հայրապետը. դոցանով մենք աղօթում ենք աշխարհի և մեր անձերի խաղաղութեան և ամեն քրիստոնեաների պահպանութեան համար:

Գորանից յետոյ երգում ենք Տէրունական տօներին «աւելուհա» երգը, որ ցնծութեան և օրհնութեան նշան է. դորանով շնորհակալութիւն ենք մատուցանում Տիրոջ, որ կրկին արժանացել ենք մեր կորցրած փառքին: «Ալէլուիա» հրէից բառ է և նշանակում է «Տիրոջ օրհնեցէք»:

Պահոց և մարտիրոսաց տօներին, դորա փոխարէն, երգում ենք «Թագաւոր յաւիտեան» երգերը, որոնցով աղօթում ենք, միջնորդ ձգելով դէպի Հայր Աստուած տօնուող սրբերին, որոնք Քրիստոսի շարձարանը իւրեանց անձերի մէջ կրեցին:

Առաւօտեան աղօթք

(Բխաւոր մասերի մեկնութիւնը)

Առաւօտեան աղօթքը ուղղում ենք Աստուածորդուն և Յիսուսի յարութեան խորհուրդն ունի, որովհետև այդ ժամին երևեցաւ նա իւղաբեր կանանց և լցրեց նոցա խնդրութեամբ: Ուստի և մենք, առաւօտեան աղօթքի սկզբում, իբրև նշան ուրախութեան, ասում ենք

հետեալ սաղմոսը. «Լցաք առաւօտու ողորմութեամբ քով, ցնծացաք եւ ուրախ եղաք զամենայն աւուրս կենաց մերոց»:

Յետոյ ասում ենք Հարց կոչուած շարականը, կամ երեք մանուկների երգը: Հարցի խորհուրդն այս է. ինչպէս որ մանուկները, նաբուզոգոնոսոր արքայի պատկերին երկրպագութիւն չտալու համար, ձգուեցան հնոցի կրակի մէջ և Բանն Աստուած, իջնելով այնտեղ, փրկեց նոցա այրուելուց, այնպէս էլ մենք, ամեն առաւօտ հարց շարականը երգելով, հայցում ենք Տիրոջից, որ փրկէ մեզ մեզրի կրակից: Հարցը միևնոյն ժամանակ Ադամի ազատութեան խորհուրդն ունի:

Մեծացուցէ շարականները Յիսուսի ծըննդեան ևն Վերաբերում:

Իւղաբերից Աւետարանը Յիսուսի թաղման և յարութեան խորհուրդն ունի: Իւղաբերից Աւետարանը խորանից գուրս բերելը Յիսուսի գերեզմանն է նշանակում: Երկու վառած մոմերը՝ երկու հրեշտակները. իսկ խունկը նշան է իւղաբեր կանանց անուշահոտութեան, որ յարութիւնից յետոյ տարածուեցաւ ամեն կողմ աւետարանի քարոզութեամբ:

Փառք ի քարճունս երգի սկզբի մասը երգեցին հրեշտակները Քրիստոսի ծննդեան ժա-

մանակ: Մնացեալը հետզհետէ աւելացրին եկեղեցու Հայրերը երեք տիեզերական ժողովներում: Այդ երգը երգում ենք ի խորհուրդ մարդկանց ազգակցութեան հրեշտակների հետ:

Ասասցուք քարոզով աղօթում ենք աշխարհի, Հայոց հայրապետի, բոլոր հոգևոր ուխտի, թագաւորների և նոցա զօրքի, գերեալների, ճանապարհորդների և նաւորդների համար: Այլ և օղի բարեխառնութեան, պտուղների առատութեան, հիւանդների և ամեն վշտացածների, աւօրէնների ձեռքը ընկածների և մեռածների ու կենդանիների փրկութեան համար:

Սուրբ Աստուածք, որ կոչւում է նաև երեքսրբեան երգ, երգում ենք նոյնպէս ի դէմս Որդւոյն Աստուծոյ իբրև նշան մեր երախտագիտութեան գէպի նա:

Աւանդութիւնը ասում է, որ երբ Յովսէփ Արեմաթացին Քրիստոսի մարմինը իջեցնում էր խաչից՝ երգեց «Սուրբ Աստուած, սուրբ եւ հօօր, սուրբ եւ անմահ, որ խաչեցար վասն մեր ողորմեա մեզ», և սուրբ մարմինը դրեց դերեզմանի մէջ:

Հայաստանեայց եկեղեցին նոյն հնաւանդ ձևով երգում է մինչև այժմ, տէրունական տօներին յարմար փոփոխելով որ խաչեցար բառերը, այսինքն՝ ծննդեան տօնին՝ որ ծնար,

յարութեան տօնին՝ որ յարեար, և այլն:

Յովհանն իմաստասէր կաթողիկոսը սահմանեց սուրբ Աստուածք երգել Հայոց եկեղեցում օրը երեք անգամ:

Երեք անգամ ասելուց յետոյ վերջը միջնորդ ենք ձգում նորա մօտ սուրբ Աստուածածնին, ասելով «Փառաւորեալ» երգը, որ ասել է Թովմաս առաքեալը Տիրամօր թաղման ժամանակ:

Արարչական երգը գրել է մեր նշանաւոր Հայրապետ ս. Ներսէս Ընորհալին տասներկուերորդ դարում: Այդ երգը Աստուած վեցօրեայ արարչագործութեան պատմութիւնն է ներկայացնում, որով մենք յիշում ենք նորա ասկնակարողութիւնը:

Արեւազալի կամ առաջին ժամու աղօթք.

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը.)

Արեւազալի աղօթքը ուղղում ենք սուրբ Հոգուն: Այդ աղօթքը կոչւում է առաջին ժամու», որովհետև կատարում է ասիական առաջին ժամին, այն է մեր 6 ժամին:

Արեւազալի ենք անուանում աստուածպաշտութեան այդ կարգը, որովհետև այդ ժամերգութեանը երգուող բոլոր երգերով, քարոզներով և աղօթքներով խնդրում ենք սուրբ Հոգուն,

որ զգալի արեգակի ծագելու հետ, լուսաւորէ մեր հոգին իմանալի արեգակի, այն է Քրիստոսի լուսով. արեգակը մեր Փրկչի նմանութիւնն ունի, որ ծագելով արևելքում լուսաւորեց մարդկութիւնը:

Իսկ առաջին ժամին կատարելը Յիսուսի յարութեան խորհուրդն ունի, որովհետև Յիսուս այդ ժամին երևեցաւ աշակերտներին իւր յարութիւնից յետոյ. առաջին ժամին կատարուելը յիշեցնում է մեզ նաև միւսանգամ գալուստն և մարդկանց յարութիւնը:

Երրորդ ժամու աղօթք կամ առաջին ողորմեա.

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը).

Երրորդ ժամու աղօթքը ուղղում ենք սուրբ Հոգուն, որովհետև՝ երբ Պննտէկոստէի օրերը լրացան՝ ս. Հոգին երրորդ ժամին իջաւ վերնատանը առաքեալների վերայ:

Բացի դորանից աւանդութեամբ գիտենք, որ Տէքը այդ ժամին ստեղծեց Ադամին և Հոգու շնորհքը պարգևեց նորան, այդ ժամին նախամայր Եւան խաբուեցաւ և Հոգու շնորհքից զրկուեց, և այդ ժամին Տէքը խաչին բեկուռեց և աւաղակին դրախտը տարաւ:

Այդ է պատճառը, որ սուրբ Հոգին ևս այդ ժամին պարգևեց մեզ, որ իջնելով բազմատե-

սակ շնորհքներով դարդարեց առաքեալներին և նոցանով մեզ հաւատացեալներին: Ուստի և երրորդ ժամին աղօթում ենք դէպի սուրբ Հոգին Աստուած:

Երեք ողորմեաներին մեծ պահքի օրերին աւելանում են և մեծ քարոզներն ու աղօթքները, որ ասել է սուրբ Յովհան Մանդակունին:

Յիշեա Տէր զպաշտօնեայս քո քարոզն ասել է Յովհաննէս սարկաւազ վարդապետը տասներկուերորդ դարում:

Վեցերորդ ժամու աղօթք կամ երկրորդ ողորմեա.

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը.)

Վեցերորդ ժամու աղօթքը ուղղում ենք Հօր Աստծուն, որից խնդրում ենք օգնականութիւն մարդկային տկար բնութեան՝ սատանայի դէմ պատերազմելու:

Միևնոյն ժամանակ վեցերորդ ժամու աղօթքը կատարում է և ի դէմս Աստուածորդու՝ ի խորհուրդ նախաստեղծի պատուիրանագանցութեան և որովհետև այդ իսկ ժամին Յիսուս ճաշակեց քացախը լեղու հետ խառնած:

Իններորդ ժամու աղօթք կամ երրորդ ողորմեա:

Իններորդ ժամու աղօթքը ուղղում ենք Աստուածորդուն, որովհետև այդ ժամին նա-

խահայրը արտաբոլեցաւ դրախտից և նոյն ժամին Քրիստոս աւանդեց հոգին հօր Աստուծու ձեռքը ու Ադամին ազատեց դժոխքից:

Երեկոյեան աղօթք:

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը):

Երեկոյեան ժամերգութիւնը կատարում ենք ի դէմս Աստուածորդուն և նորա թաղման խորհուրդն ունի, որովհետև Յովսէփ Արէմաթացին այդ ժամին իջեցրեց Յիսուսի մարմինը խաչի վրայից և դրեց գերեզմանի մէջ:

Ետնադրեցո սաղմոսը ասուած է Ադամի կողմից այս խորհրդով. ինչպէս հիւանդը բժշկի ունկնդրութիւնն է խնդրում իւր ցաւը նորան յայտնելու, այսպէս էլ նախահայրը, հոգեոր հիւանդութեամբ շաղախուած, աղերսում է Աստծուն, որ լսէ նորա ձայնին, առողջարար զեղ շնորհէ, բժշկէ իրան հիւանդութիւնից ու չարի հարուածներից:

Իսկ Ապրեցոն եկեղեցին ասում է Եւայի կողմից, որովհետև երբ Տէրը հարցնում էր նորան պտղի ճաշակման մասին՝ նա օձին պատճառ բերելով կամեցաւ արդարանալ, բայց դատապարտուեց. ուստի «Ապրեցո» սաղմոսով խնդրում է ազատել իրան չարից և դատապարտութիւնից:

Մեսեռի. Հին ուխտի եկեղեցում առաւօտ և երեկոյ հաց, գառն և դորակի մի չորրորդ մասը զինի էին գնում առաջաւորութեան սեղանը. իսկ նոր ուխտի եկեղեցին, որ մարմնաւորը հոգևորի փոխանակեց, հացի և գառան փոխանակ կարգեց երկու տուն «մեսեգի» ասել, և գինու փոխարէն «Ուզիդ եղիցին» սաղմոսը, չորս մասից բաղկացած:

Համբարձի փոխի և շարականի խորհուրդը այս է. առաւօտից մինչև երեկոյ աշխատելով և վաստակելով թէ հոգւով և թէ մարմնով, մենք խնդրում ենք Աստծու օգնութիւնը, որ շտկարանանք և թուլանանք ու ննջելու ժամը հասած լինելով՝ խնդրում ենք պահպանել մեզ հոգու և մարմնի ամեն որոգայթից:

Խաղաղական աղօթք.

(Գլխաւոր մասերի մեկնութիւնը):

Ս Խաղաղական ժամերգութիւնը Քրիստոսի դժոխքը իջնելու խորհուրդն ունի, ուր սպասում էին նորան արդարների հոգիները: Յիսուս ազատելով նոցա՝ խաղաղացրեց այն նեղութիւններից, որի մէջ գտնուում էին:

Խաղաղական է կոչուում այդ ժամերգութիւնը նաև նորա համար, որ մենք ցերեկուայ

աշխատանքից հասնելով գիշերը՝ խաղաղութիւն
և հանգիստ ենք տալիս մեր անձին:

Շնորհեա մեզ տէր. յայտնի է պատմու-
թիւնից, որ երբ մի անգամ աւազակները կա-
մենում էին կողոպտել Սեանի վանքը և խարէ-
ութեամբ ներս մտան այնտեղ արկղների մէջ
փակուած, իբրև առևտուրի ապրանք, յանկարծ
հրաշալի կերպով յայտնուեց այդ և Սեանի սուրբ
հայրերը երգեցին «Ջնորհեա մեզ տէր» խորհր-
գաւոր երգը, իսկ արկղները պահուած մարդ-
կանցով գլորեցին ծովը:

Այդ երգը մինչև այժմ երգում ենք եկեղե-
ցում խաղաղական ժամերգութեան միջոցին, իբ-
րև յիշատակ այդ մեծ հրաշքի և ի խորհուրդ
հոգիների ազատութեան դժոխքից:

Մաղթանքով, քարոզով և աղօթքով խնդ-
րում ենք Աստծուց, որ պահպանէ մեզ գիշերը,
իւր լոյսը մեզ առաջնորդ տայ, որով ազատ
մնանք գայթակղութիւնից:

Հ ա ն գ ս տ ե ա ն

Հանգստեան աղօթքը ուղղում ենք Հօր Աս-
տծուն, որ իւր միածնի պահպանողական աջով
պահպանէ մեզ գիշերը և ամեն ժամանակ թըշ-
նամու որոգայթներից:

Այդ ժամերգութիւնը կատարում ենք գի-

շերը քնից առաջ, ուստի և կոչում է հանգըս-
տեան: Կոչում է նաև եկեացէ, որովհետե-
սկսում է եկեացէ սաղմոսով: Մ. Ա.

Գ. ԾՈՐԸԿԸՆ

Ջարականը այն գիրքն է, որ բովանդա-
կում է բոլոր հոգևոր երգերը, որոնք երգում
են եկեղեցում աստուածապաշտութեան ժամանակ:

Հայաստանեայց եկեղեցում երգուող հոգե-
ւոր երգերը առաջին չորս դարում, քանի որ
հայերէն տառերը գործածութեան մէջ չէին,
երգում էին յոյն և ասորի լեզուներով, իսկ
հինգերորդ դարից սկսած, երբ ս. Սահակ և
Մեսրոպ թարգմանիչները գտան և լրացրին
հայոց տառերը և բոլոր եկեղեցական գրքերը
հայերէն դարձրին, այդ ժամանակից շարական-
ները երգւում են հայերէն լեզուով:

Ջարականների մեծ մասը յօրինեցին և
կարգի դրին իրանք ս. Սահակն ու Մեսրոպը
և բաժանելով ութը ձայնի վերայ՝ երգեցին ու-
թը ձայն եղանակները, որոնք են՝

Առաջին ձայն — աձ.

Առաջին կողմ — ալ.

Երկրորդ ձայն — բձ.

Աւագ կողմ — բկ.

Երրորդ ձայն — գձ.

Վառ ձայն — գկ.

Չորրորդ ձայն — դձ.

Վերջ ձայն — դկ.

Բացի սորանից կան երկու ձայն ծանր երգուող շարականներ, որոնք կոչուում են ստեղծի և մի քանի գարտուղի շարականներ:

Մնացեալ շարականները երգեցին նոցա աշակերտներն ու եկեղեցական ուրիշ հայրեր մինչև տասնհինգերորդ դար, որից յետոյ երգուած շարականներն այլևս անընդունելի եղան եկեղեցում:

Բոլոր շարականները բաժանուում են չորս տեսակ.

Տէրունական.

Սրբոց.

Պահոց.

Հանգստեան.

Գոցանից իւրաքանչիւրը բաղկացած են այլ և այլ շարականներից, որոնք յարմարեցրած են այլ և այլ տօներին կամ օրերին:

Չարականներից իւրաքանչիւրի տեսակը ցոյց տալու համար լուսանցքներում նշանակուում են հետևեալ կրճատմունքներով.—

Ա. որ նշանակուում է Օրհնութիւն.

Հ. « Հարց.

Մ. « Մեծացուցէ.

Ո. « Ողորմեա.

Տ. « Տէր յերկնից.

ՄԿ. « Մանկուեր.

ՃՃ. « Ճաշու.

ՀԲ. « Համբարձի.

ՍՏ. « Ստեղի.

Իսկ ութը ձայն աւագ օրհնութիւնների լուսանցներում գրած են կրճատ խօսքեր, որոնք հին կտակարանի գանազան իմաստների կրճատմունքներ են:

Բ. ճՆՁՁ ԳԻԲԲ

Ճաշոցը հին և նոր կտակարանի ժողովածու է, դասաւորուած ամեն օրուայ կարգով, որ կարգացուում է եկեղեցում աստուածպաշտութեան ժամանակ: Ճաշոցի մէջ են նաև մեր նշանաւոր հայրապետների գրած հոգեբույլիսալօթքները, որոնք նոյնպէս կարգացուում են նշանաւոր տօներին:

Ճաշոց է կոչուում այն պատճառով, որովհետև այդ գիրքը մեծ մասամբ կարգացուում է ճաշու ժամերգութեան ժամանակ:

Հին և նոր կտակարանի ընթերցումը եկեղեցում, ուրեմն և ճաշոց գրքի գործածութիւնը, սկսուել է առաքեալների ժամանակից առաջին դարում:

Ե. ԽՈՐՀՐԳԱՏԵՏՐ ԿԸՄ ՊԸՏՈՐԸԿԵՄԵՏՈՅՑ

Խորհրդատետրը պարունակում է սուրբ պատարագի խորհուրդը, որ կատարում է պատարագիչ քահանան:

Մեր եկեղեցում գործածուած խորհրդատետրը սկզբում յօրինուած է սուրբ Յակոբոս Տեառնեղբօր ձեռքով և լրացրած ս. Յովհան Ոսկէբերան հայրապետի ծիսարանից: Յետոյ լրացրել են մեր եկեղեցու նշանաւոր հայրերը՝ ս. Յովհան Մանդակունին և ս. Գրիգոր Նարեկացին:

Իսկ պատարագի արարողութեան կարգը և երգեցմունքը աւանդել է մեզ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը, առնելով Գեսարիայի եկեղեցուց, որով և մեր եկեղեցին կատարում էր պատարագի ս. խորհուրդը: Սակայն հետզհետէ աւելի ճոխացաւ և վերջնական ձև ստացաւ ս. Սահակ և Մեսրոպ թարգմանիչների և ս. Յովհան Մանդակունի հայրապետի ձեռքով:

Չնայելով որ այսքան փոփոխութիւններ կրեց պատարագի արարողութիւնը, բայց նորա գլխաւոր և էական մասերը բոլորովին նոյնն են, ինչպէս որ կատարում էր քրիստոնէութեան առաջին դարերում:

Ս. Պատարագ.

Սահմանողը. ս. Պատարագի խորհուրդը

Քրիստոսի մարդեղութեան խորհուրդն է և սահմանեց ինքը Քրիստոս իւր մատնութեան երեկոյին վերնատանը, ուր առնելով հաց՝ օրհնեց ու ասաց աշակերտներին՝

«Առէք կերէք այս է մարմին իմ»

և առնելով բաժակը՝ նոյնպէս օրհնեց և ասաց՝

«Արքէք ՚ի սմանէ ամենեքեան այս է արիւն իմ՝ նորոյ ուխտի»:

Որոնց ճաշակման մասնակից անելով իւր աշակերտներին՝ պատուիրեց նոցա կատարել այդ խորհուրդը, ասելով.

«Զայս արարէք առ իմոյ յիշատակի»:

Բայց բուն և իսկական պատարագն այն էր, որ յաջորդ օրը ինքը մատոյց խաչի վերայ իւր անձը հօր Աստծուն՝ մարդկան ազգի վրկութեան համար: Եւ այնուհետև բոլոր քրիստոնեայ եկեղեցիներ՝ սրբութեամբ կատարում են այդ փրկչական աւանդը, այն է պատարագի ս. խորհուրդը կենդանիների և ննջեցեալների համար:

Նիւթը. Պատարագի համար Հայաստանեայց եկեղեցին գործ է դնում բազարջ հաց՝ նշխար և անապակ, այն է անջուր գինի:

Մեր եկեղեցին ըստարջ հացով է պատարագում, որովհետև այն հացը, որ Յիսուս վերնատանը բաշխեց առաքեալներին, բազարջ էր,

Հրէից բաղարջակերաց տօնի պատճառով. և ևրկրորդ՝ բաղարջ կամ անխմոր հացը օրինակ է Յիսուսի կուտածին և անապական մարմնին:

Անշուր կամ անապակ գինի ենք գործ դնում պատարագի համար, որովհետև գինին Յիսուսի արեան նշանակութիւնն ունի, իսկ Յիսուսի արիւնն և անապական էր:

Կատարողը. Պատարագի ս. խորհուրդը իրաւունք ունին կատարել միմիայն քահանան և իբրև քահանայապետներ՝ եպիսկոպոսն ու կաթողիկոսը, որոնք պատարագ մատուցած օրը կոչուում են՝ Ժամարար:

Պատարագ մատուցանելու համար քահանան պարտաւոր է նախապէս պատրաստուիլ հսկումով և աղօթքով, հողու և մարմնի մաքրութեամբ և խոստովանելով քահանայի առաջ իւր մեղքերը: Նոյն պատրաստութիւնն է պահանջուում և ամեն հաւատացեալ քրիստոնեայից, ով որ ցանկանում է մերձենալ սուրբ խորհրդին:

Տեղը. Պատարագը մատուցուում է եկեղեցում և առհասարակ այն բոլոր մատուռներում, ուր օծուած վէմ քար կայ, սեղանի վերայ:

Պատարագի օրերը. սկզբում առաքեալներն ամեն օր պատարագում էին, իսկ յետոյ սովորութիւն եղաւ ս. պատարագ մատուցանել

շաբաթ և կիրակի օրերը, տէրունական տօներին և հասարակ օրերը ըստ ցանկութեան հաւատացեալ ժողովրդեան:

Պատարագի խորհուրդը արդելուած է կատարել Առաջաւորաց պահքի հինգ օրերն և քառասնորդական պահքի լուր օրերը, բացի շաբաթ օրերից:

Աւանդաբար պատարագ է մատուցուում ծոմ քերանով, ուրեմն և ճաշից առաջ. իսկ ծննդեան և Զատիկի ճրագալոյցներին՝ երեկոյին է ս. պատարագ մատուցուում ի պատիւ այդ երկու մեծահանդէս տօների:

Համառօտ մեկնութիւն ս. պատարագի.

Զգեստաւորութիւն. ս. պատարագ մատուցանելու համար քահանան մտնում է խորան և զգեստաւորուում սահմանած կարգով և ամեն մի զգեստ հագնելիս ասում է որոշուած աղօթքը:

Մինչ նա զգեստաւորուում է, դպիրները երգում են «խորհուրդ խորին» շարականը, որ երգել է Խաչատուր վարդապետ Արևելցին:— Այդ շարականի առաջին տան մէջ յիշուում է հրեշտակների ստեղծուիլը, երկրորդի մէջ՝ Ադամի ստեղծուիլը, երրորդի մէջ՝ Քրիստոսի շարշարանքով եղած փրկագործութիւնը, չոր-

րորդի մէջ՝ ս. հոգու առաքեալների վերայ իջ-
 նելը. իսկ մնացեալների մէջ յիշուում է քահա-
 նայական զգեստների խորհուրդը: Վերջին տու-
 նը «Թագաւոր երկնաւոր» վերցրած է ծաղկա-
 զարդի շարականից:

Չեռք լուանալ. քահանան դուրս գալով
 խորանից՝ լուանում է իւր ձեռները 'ի նշան
 ներքին մաքրութեան:

Խոստովանութիւն. այնուհետև քահանան
 ժողովրդից հրապարակով խնդրում է, որ Աս-
 տըծուն խնդրեն իւր մեղքերին թողութիւն
 տալու, որպէս զի վստահութեամբ մօտենայ ս.
 սեղանին. իսկ ժողովուրդը քահանայի բերանով
 մաղթում է, որ Աստուած ներէ նորա մեղքերը:

Բնմն ելնել. ժողովուրդը խնդրում է պա-
 տարագիշ քահանայից, որ յիշէ իրանց ս. պա-
 տարագի մէջ. և քահանան խոստանում է յիշել
 նոցա անմահ Գառի առաջ. յետոյ բարձրանում
 է բեմը. և վարագուրով ծածկում են սեղանը՝
 սպասը դնելու համար:

Սպաս դնել. դպիրները մեղեդի են եր-
 գում, իսկ քահանան ասում է նարեկացու եր-
 կու աղօթքները և ընծայարանի առաջ գնալով՝
 նշխարը դնում է մաղզմայի վերայ ու ասում.
 «Յիշատակ Տնառն մերոյ Յիսուսի Զրիստոսի».
 և գինին խաշած և լցնելով սկհու մէջ ա-

սում է. «Յաղագս յիշատակի փրկագործ
 տնօրէնութեան Տնառն Աստուծոյ եւ Փրկչին
 մերոյ Յիսուսի Զրիստոսի». յետոյ սկիհն ու
 մաղզման քողով ծածկելով՝ խաշակնքում է ու
 խնկարկում:

Խնկարկել. վարագոյրը բացուելով՝ քահա-
 նան խնկարկելով ս. սպասին և սեղանին՝ իջնում
 է բեմից և խնկարկելով ժողովրդին նորից բարձ-
 րանում է բեմը. աշխարհ գալոցը նշանակում է,
 որ Քրիստոս աշխարհ եկաւ և աւետարանական
 անուշահոտութիւն տարածեց մեր մէջ:

Երեքսրբեան երգ. երեքսրբեան փառա-
 բանութիւնը սկսում է սարկաւագի «Պոսո-
 խումէ, ասելով. դա յունարէն «Պոսէխումէն»
 բառն է և նշանակում է «ուշ դարձնենք»:
 Երեքսրբեան երգը «սուրբ Աստուած»ն է. երբ
 դպիրները երգում են այն՝ սարկաւագը Աւե-
 տարանը բարձրացնելով շրջաբերում է ի տես
 ժողովրդեան:

Ընթերցուած. մարգարէական և առայե-
 լական գրքեր կարդալը նշանակում է, որ մար-
 գարէների գուշակութիւնը և առաքեալների
 բարոյութիւնը Քրիստոսի տնօրէնութիւնն են
 ծանուցանում:

Աւետարան. ուստի դորանից յետոյ սար-
 կաւագը կարդում է Քրիստոսի տնօրէնութեան

գիրքը, որ է Աւետարանը, իբրև լրումն օրէնքների ու մարգարէների:

Դաւանութիւն. Աւետարանից յետոյ սարկաւազը ասում է Հայաստանեայց եկեղեցու դաւանութիւնը, որ է «Հաւատամք»ը, որպէս զի ժողովուրդը հաստատուի իւր հաւատի մէջ:

Վերաբերութիւն. Սարկաւազը ասելով «մի որ յերեսայից» հասկացնում է ժողովրդեան, որ եթէ մէջները չմկրտուածներ, թեբահաւատներ և ապաշխարողներ կան, չմտենան աստուածային խորհրդին: Այնուհետև ժամարարը մերկանում է, այսինքն եթէ եպիսկոպոս է՝ հանում է թագը, եմիփորոնը և հողաթափները, իսկ եթէ քահանայ է՝ սողաւարտն ու հողաթափները. որովհետև մինչև այդ ժամանակ ժամարարը Քրիստոսի օրինակ էր, իսկ այդ տեղից նա դառնում է ս. խորհրդի սպասաւոր:

Այդ միջոցին սարկաւազը ս. խորհրդի ընծաները հանդիսապէս վերաբերում է ընծայարանից պատարագիչ քահանային, որի ժամանակ դպիրները երգում են սրբասացութիւնը:

Հին ժամանակ այդ միջոցին բոլոր ժողովուրդը թափորով հաց ու գինի էին բերում և դնում «ընծայարան» կոչուած սեղանի վերայ. իսկ մեր եկեղեցին սահմանած է դորա փոխարէն սպասի հացի ու գինու վերաբերելը:

Վերաբերման խորհուրդն այն է, որ Յիսուս մարմին առնելով մարդկանց ընծայուեցաւ:

Ողջոյն. Սարկաւազը ողջոյն առնելով պատարագիչ քահանայից՝ իջնում է և ողջոյնը տալիս դպրապետին կամ եթէ եպիսկոպոս կամ քահանայ կայ՝ նորան, իսկ սորա էլ ժողովրդին:

Ողջոյնն այն նշանակութիւնն ունի, որ Յիսուսի պատուէրի համեմատ՝ ուրբեր ցանկանում են պատարագ մատուցանել՝ պէտք է հաշտուին միմեանց հետ և սիրով ողջոյն տան իրար:

Սրբագործութիւն. դպիրները երգում են հրեշտակային երգը, «Սուրբ, սուրբ, սուրբ Տէր զօրութեանց». «Ովսաննա» երբայերէն բառ է և նշանակում է «փրկիր մեզ»:

Քահանան առնում է ձեռքին նշխարը՝ խաչակնքում է վրէն և բարձրացնելով՝ ասում.

«Առէք կերէք, այս է մարմին իմ, որ վասն ձեր եւ ըազմաց ըաշխի ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց»:

Նոյնպէս էլ գինին օրհնելով՝ բարձրացնում է և ասում.

Արբէք ի սմանէ ամենեքեան, այս է արին իմ նորոյ ուխտի, որ յաղագս ձեր եւ ըազմաց հեղանի ի քաւութիւն եւ ի թողութիւն մեղաց»:

Սրբագործութիւնը վերջանում է նորանով,

որ քահանան երկրպագելով սեղանին և վերցնելով ընծաները ձեռքին խնդրում է, որ սուրբ Հոգին իջնի նոցա վերայ և հացն ու գինին դառնան *Ճշմարիտ* մարմին և արիւն Քրիստոսի:

Յիշատակութիւնք. սրբագործութիւնից յետոյ թէ քահանան և թէ ժողովուրդն սկսում են յիշատակելով կենդանի և հանգուցեալ հաւատացեալներին և նոցա համար աղօթել Աստուծուն ս. պատարագի միջնորդութեամբ:

Սարկաւազները սեղանի աջ կողմը գնալով յիշատակում են ազգային սրբերին ու Հայ եկեղեցու նշանաւոր նահատակներին ու հայրապետներին, այն է՝ Թադէոս և Բարդուղիմէոս առաքեալներին, ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, Նորա որդոց ու թոռներին՝ Արիստակէսին, Վրդանէսին, Յուսիկին, Գրիգորիսին, մեծ Ներսէսին, Սահակ Պարթևին, Դանիէլին, Խազ եպիսկոպոսին, Մեսրոպ վարդապետին, Գրիգոր Նարեկացուն, Ներսէս Կլայեցուն, այն է Ճնորհալուն, Յովհան Որոտնեցուն, Գրիգոր և Մովսէս Տաթևացիներին և առհասարակ Հայաստանի հովիւներին ու հովուապետներին: Յետոյ յիշում են միանձն կրօնաւորներին, սուրբ թագաւորներին և ամեն հաւատացեալներին, որոնք հաւատով ի Քրիստոս փոխուցան:

Իսկ սեղանի ձախ կողմը գալով յիշատա-

կում են ամենայն Հայոց Հայրապետին և ամեն կենդանի հաւատացեալներին¹⁾:

Ճաշակումն. Գպիրները երգում են Տէրունական աղօթք «Հայր մեր». պատարագիչը ս. խորհուրդը բարձրացնելով՝ ասում է. «*Ի սրբութիւն սրբոց*». այսինքն՝ այս ս. Տիրոջ ամենասուրբ մարմին և արիւնն է: Քահանան ս. խորհուրդը ձեռքին դառնում է գէպի ժողովուրդը և նորա ջերմեռանդութիւնը շարժում գէպի ս. խորհուրդը, և վարագոյրը քաշում է: Պատարագիչ քահանան ճաշակում է ս. խորհրդից: Իսկ այդ ժամանակ սարկաւազներն ու դպիրները երգում են «Տէր սղորմեա» աղերսը, որ գրել է Սիմէոն կաթողիկոսը:

Վարագոյրը բացում է, արժանաւորները հաղորդում են ս. խորհրդից և վարագոյրը նորից ծածկում է:

Գոհութիւն. դպիրներն երգում են գոհացողական երգը «*Լցաք ի քարութեանց քոց Տէր*». ժամարարը շնորհակալութեան աղօթք է ասում ծածուկ և սաղաւարտը ծածկելով քաշում են վարագոյրը. քահանան ասում է «Որ

¹⁾ Ռուսիայում այստեղ լիշում են նաև՝ օգոստ. Կայսեր և նորա ծոնք. իսկ Տաճկաստանում՝ երուսաղէմի և Կ. Պօլսի ամենապատիւ պատրիարքներին:

օրհնեալ» նշանաւոր աղօթքը և իջնում բեմից, որ նշանակում է Քրիստոսի միւսանգամ գալը աստուածային փառքով:

Նա կարգում է աւետարանից մի գլուխ, որ իմացուի թէ մեր բոլոր հոգևոր աղօթքները Տիրոջ կենարար վարդապետութեամբ ենք սկըսում և վերջացնում. և օրհնելով՝ արձակում է ժողովրդին:

Չ. ՏԵՂՈՐԵՆ

Պատարագի երգերը, քարոզները, տաղերը և առհասարակ այն մասը, որ կատարում են սարկաւագներն ու դպիրները, ամփոփուած են մի գրքի մէջ, որ կոչւում է Տաղարան:

Ի. ՏՄԵՆՅՈՅՑ

Տօնացոյցը մի հրահանգ է, որ ցոյց է տալիս Հայաստանեայց եկեղեցու տօները, այդ տօներին երգուելու երգերը, շարականները, սաղմոսները, ընթերցուածներն և առհասարակ ամեն տեսակ հանդիսակատարութիւնները, և թէ ինչպէս պէտք է կատարել նոցա:

Տօնացոյցը յօրինեցին ս. Սահակ և Մերովպ հայրապետները հինգերորդ դարում և հետզհետէ կարգի գրին մեր այլ և այլ հայրապետները. իսկ վերջնական կերպով կարգի գրեց անցեալ դարում Սիմէոն կաթողիկոսը, բաժանելով երկու հատորի, որոնք անսխալ

կերպով ցոյց են տալիս մեր բոլոր տօները և դոցա վերաբերեալ ամեն տեղեկութիւններ:

Բ. ՄՐՅՈՅ

Մաշտոցը այն գիրքն է, որի մէջ գրուած են եկեղեցական խորհուրդների և հոգևոր ծէսերի կատարելու բոլոր պաշտամունքը, ուստի՝ կոչւում է նաև *Ծիսարան*:

Ծիսարանը գոյութիւն ունէր առաջին դարերից սկսած, բայց յոյն և ասորի լեզուներով, որովհետև հայերէն տառերի անգործագրութեան պատճառով հայերն եկեղեցում այդ լեզուներով էին աստուածպաշտութեան կարգը կատարում:

Հինգերորդ դարում ս. Մեսրոպը ծիսարանը հայերէնի թարգմանեց և կարգի գրեց, որ նորա անունով էլ կոչուեցաւ *Մաշտոց*:

Այժմ ծիսարանը գործ է դրում երկու առանձին գրքերով:

ա. Մէկը պարունակում է իւր մէջ եկեղեցական խորհրդակատարութիւնները, այն է մկրտութեան և պսակի, և քանի մի այլ ծիսական կարգեր, այսինքն ննջեցեալների թաղման, ալօրհնէքի, խաչալուայի և այլն. դա կոչւում է *ձեռաց մաշտոց*:

բ. Իսկ միւսը, բացի այդ ամենից, պարունակում է և եկեղեցու հիմնարկէքն ու օժման կարգը, եկեղեցական ամեն պաշտօնեանե-

րի ձեռնադրութեան և թաղման կարգը, ս. միւռօսնի օրհնութեան կարգը և այլն. դա կոչուում է մայր մաշտոց:

Թ. ԿՆՆՆԱԳԻՐՔ

Կանոնագիրքը այն գիրքն է, որի մէջ ժողովուած են առաքելական կանոնները, երեք տիեզերական ժողովների, այն է՝ Նիկիայի, Կոստանդնուպօլսի և Եփեսոսի ժողովների կանոնները և բացի դոցանից՝ Հայաստանեայց եկեղեցական-ազգային ժողովների կանոնները եկեղեցու կառավարութեան և բարեկարգութեան համար, որոնցով կառավարուում է մեր եկեղեցին մինչև այժմ:

Փ. ՅԵՏՄՄԵՒՈՒՐՔ

Յայտմաւուրքը սուրբերի կենսագրութիւնն է, գրուած նոցա նահատակութեան կամ մահուան օրերով. սորա համար էլ կոչուում է յայտմաւուր, այսինքն՝ այսօրուայ տօն կամ ընթերցմունք:

Յայտմաւուրը կարգալու սովորութիւնը շատ հին է. դեռ առաքելական դարում հաւատացեալները պատմում էին սուրբերի գործերը, որ լսողներն էլ հետևեն նոցա արիական գործերին և առաքինական կեանքին:

Հայոց եկեղեցում կարդացուող Յայտմաւուրքը թարգմանեց Գրիգոր վկայասէր կա-

թուղիկոսը յոյն և ասորի լեզուներից տասնութէկերորդ դարում. այնուհետև շատ անգամ փոփոխութեան ենթարկուեց մեր եկեղեցական հայրերից զանազան ժամանակ և լրացուելով գտուեցաւ աւելորդաբանութիւններից:

Յայտմաւուրքը մինչև տասնեկիներորդ դարու սկիզբը կարդացուում էր եկեղեցիներում. երեկոյեան ժամերգութիւնից առաջ, այնուհետև վերացուեց այդ սովորութիւնը և այժմ միմիայն վանքերումն են կարդում: Ս. Ա.

Ը. ԱՍՏՈՒԱԾՊԱՋՏԱԿԱՆ ԾԷՍԵՐ

Ծէսը և արարողութիւնը աստուածապատութեան արտաքին նշաններ են:

Գորա թէև կարևոր և խիստ օգտակար են, բայց առաքեալները հաւատի միայն գլխաւոր պէտքը սահմանեցին, իսկ արարողական մասը, իբրև երկրորդական մաս, որոնք չեն վնասում եկեղեցու վարդապետութեան միութեանը, թողին սահմանել իրանց յաջորդներին:

Այդ պատճառով ծէսերն ու արարողութիւնները միակերպ չեն բոլոր եկեղեցիներում, այլ տարբեր, բայց այդ բոլորի ոգին, հիմքն ու նպատակը միևնոյն աստուածապաշտութիւնն է:

Մեր եկեղեցու գլխաւոր ծէսերը սորա հնա-
ա. Խորհուրդների կատարման ծէսերը.

բ. Տօները.

գ. Նիւթական եկեղեցու կազմակերպու-
թիւնը.

դ. Քրիստոսի ս. խաչի, սրբերի մասունք-
ների և պատկերների յարդութիւնը.

ե. Պահք և ծոմապահութիւն.

զ. Սրբազան արարողութիւններ.

է. Հոգևոր սովորութիւններ:

Ս. ԽՈՐՀՈՒՐԳՆԵՐԻ ԿՍՏՈՄՄԱՆ ԹԷՍԵՐԸ

ՄԿՐՏՈՒԹԻՒՆ. մկրտութեան և դրօշմի խոր-
հուրդը կատարում է միասին մէկը միւսից յետոյ:

Ամենից առաջ՝ եկեղեցու գաւթում, իսկ
եթէ գաւթի չունի՝ տղամարդկանց դասումը,
քահանան կատարում է երգմենեցնելու կարգը-
սկզբում ոլորում է նարօտը, իսկ յետոյ ասում
է հրաժարիմքն ու հաւատի դաւանութիւնը:

Նարօտը սպիտակ և կարմիր թելերի ոլո-
րուն հիւսուածն է: Սորա գործածութիւնը մնա-
ցել է քրիստոնէութեան առաջին դարերից, երբ
հասակաւոր մկրտուողների գլխին սրակ էին
դնում կամ նարօտ, որպէս յաղթութեան նշան
հեթանոսութեան դէմ: Դորա փոխարէն այժմ
գործ ենք դնում սպիտակ և կարմիր թելերից
ոլորած նարօտը:

Երեսը դէպի արևմուտք հրաժարիմք ասե-
լը ցոյց է տալիս մկրտուողի հրաժարուիլը խա-
ւարի իշխանութիւնից, իսկ համառօտ դաւա-
նութիւն ասելով հաստատում է քրիստոնէու-
թիւն ընդունելը:

Այնուհետև կատարում է ջրի օրհնու-
թիւնը, որովհետև նախահօր պատուիրանազան-
ցութեամբ անիծուեցան նաև բոլոր արարած-
ները, ուստի և օրհնում է ջուրը Խաչով, Աւե-
տարանով և ս. Միւռոնի հեղմամբ, որպէս զի
սրբուի և դառնայ նուիրական ջուր:

Յետոյ բահանան, նորից հաւատտիանալով,
որ երեխան ցանկանում է քրիստոնեայ դառ-
նալ, երեք անգամ ընկղմում է ջրի մէջ
ամենասուրբ կրրորդութեան անունով, որով
երեխան ազատում է սկզբնական մեղքից: Երեք
անգամ ընկղմելը օրինակ է Քրիստոսի երեքօր-
եայ թաղման:

Երեխային աւաղանից հանելով փաթա-
թում են սպիտակ կտաւի մէջ, որ սկզբնա-
կան անմեղութեան նշան է:

Երեխային մկրտելիս ազգային կամ քրիս-
տոնէական անուն են տալիս:

Հին ուխտի եկեղեցու սովորութեամբ երե-
խային, մկրտութիւնից քառասուն օր յետոյ,
ծնողը տանում է եկեղեցի, ուր դորա համար

սահմանուած կարգն է կատարուում ծննդականի
և մկրտուածի վերայ:

ԴՐՈՂՄ. Մկրտութիւնից յետոյ քահանան
մկրտուածի ըռչոր զգայարանքները օծում է
սուրբ Միւռնով, որով սա ստանում է ս. Հո-
գու շնորհը և դառնում է Քրիստոսի զինուոր:

Իրոջմից անմիջապէս յետոյ մկրտուածին
հաղորդում են Քրիստոսի մարմնոյ և արեան:

Նորոգ մկրտածին քահանան եկեղեցական
հանդիսով տանում է նորա տունը և յանձնում
ծնողին:

ԱՊԱՋԽԱՐՈՒԹԻՒՆ. Ապաշխարութեան ար-
տաքին ծէսը այսպէս է կատարուում.

Սուրբ հաղորդութեան մերձենալ ցանկա-
ցողը ի նշան իւր կատարեալ գոջման ծունկ է
չորում քահանայի առջև և խոստովանում է իւր
բոլոր յանցանքները, ասելով սահմանեալ *մեղան*:

Քահանան հարկաւոր խրատները խալուց
և կարևոր չափով ապաշխարանք դնելուց յետոյ՝
արձակումն է շնորհում նորան:

Այն քահանան, որ խոստովանութիւնը կը
յայտնի ում և իցէ՝ մեր եկեղեցու օրէնքով զըր-
կուում է ընդ միշտ քահանայութիւնից:

ՁԵՌՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆ. Ձեռնադրութեան հան-
դէսը Հայաստանեայց եկեղեցին սահմանած է
տօնել ամենաշքեղ կերպով, ի նկատի ունենա-

լով եկեղեցու պաշտօնեաների կոչման նուիրա-
կան սրբութիւնը և այդ խորհրդի վեհութիւնը:

Ձեռնադրութեան մանրամասն խրատները
բովանդակուում են Մայր Մաշտոցի մէջ:

(Գրկնել նախընթացից «քահանայութիւնը»):
ԱՄՈՒՍԵՈՒԹԻՒՆ. Պոսկի խորհրդից առաջ

քահանան գնում է հարսի տունը և օրհնելով
փեսայի տալիք նշանը՝ տալիս է հարսին: Այս
սովորութիւնը այժմ նոյն իսկ պսակի օրն է
կատարուում:

Նոյն օրը փեսայի տանը քահանան օրհ-
նում է *հալաւը*, այն է փեսայի և հարսի հան-
դերձները, որ նախածնողների սկզբնական
զգեստի նմանութիւնն ունի:

Յետոյ գնում են եկեղեցի և քահանան նա-
խապէս խոստովանեցնելով փեսայացուին և
հարսնացուին՝ տեղեկանում է, թէ կայ արդ-
եօք *երկուստեք համաձայնութիւն*, յիշեցնում
է նոցա պսակի խորհուրդը և յորդորում է մին-
չև մահ անբաժան ապրել և սիրել միմեանց:

Երբ քահանան հաւաստիանում է, որ նո-
քա յօժար կամբով են աւնում միմեանց, ապա
զգեստաւորուելով, հրապարակով զարձեալ հար-
ցնում է համաձայն են երկուսն էլ այդ միու-
թեան թէ ոչ. և երբ նորա հրապարակով էլ
յայտնում են իրանց յօժարութիւնը, քահանան

հարսնացուի աջը տալով վեսայի ձեռքը՝ կատարում է պսակի ս. խորհուրդը և կնպում երկուսի պարանոցին նարօտ:

Հայոց եկեղեցին թագի գործածութիւնը չունի, բայց մի քանի տեղերում ընդունուած է իբրև նորամուծութիւն:

Պսակի խորհրդի վերջին քահանան օրհնում է *բաժակը* ի նշան Քրիստոսի՝ Կանա Գալիլեայի հարսանիքում կատարած հրաշագործութեան և խմեցնում նորապսակներին, որից յետոյ եկեղեցական հանդիսով տանում է նոցա տուն:

ՎԵՐՋԻՆ ՕԹՈՒՄՆ. Հայաստանեայց եկեղեցին վերջին օժման խորհուրդը կատարում է առանց օժման:

Այդ խորհրդի արտաքին ծէսը այսպէս է կատարւում. քահանան գնում է ծանր հիւանդի մօտ և սահմանեալ կարգը կատարելով՝ խոստովանեցնում և հալորդում է նորան, որով նա սրբւում է ներելի մեղքերից:

Այդ գործողութիւնը կոչւում է նաև *թոշակ*:

Բ. ՏՂՆԵՐ

ՏՕՆ. Նշանակում է հանգիստ կամ ազատութիւն աշխարհային գործերից, որ առանց արգելքի կարողանանք Աստծուն ծառայել:

Տօն օրերը եկեղեցին սահմանադրել է կա-

տարել կամ Տէրունական որևէ զլխաւոր դէպքի և կամ նշանաւոր սուրբերի յիշատակը:

Եկեղեցին տէրունական տօները սահմանել է այն նպատակով, որ յիշենք այն անցքերը, որոնք քրիստոնէական հաւատի հիմքն են կազմում, որ մարդս կեանքի հոգսերի մէջ մի բարոյական մխիթարութիւն ունենայ և Աստծուն շնորհակալութիւն մատուցանենք նորա մեզ տուած բարութեանց համար: Իսկ սուրբերի տօները սահմանուած են յաւերժացնելու և յարգելու առաքինի մարդկանց յիշատակը, և որպէս զի աշխատենք նմանել նոցա կեանքի օրինակին: Այստեղից պարզ է, որ տօն օրերը պէտք է թողնենք մեր աշխարհային բոլոր զբաղմունքը և նուիրուինք հոգևոր և աստուածահաճոյ գործերին:

Եկեղեցու անդրանիկ տօնը Քրիստոսի յարութեան տօնն է, որ սահմանեցին տօնել առաքեալները Քրիստոսի յարութիւնից անմիջապէս յետոյ՝ միաշաբաթ օրը, անուանելով *կիրակէ*, որ նշանակում է Տէրունական: Այդ տօնը Հայոց եկեղեցին մինչև այժմ էլ տօնում է կիրակի օրերը:

Հայոց եկեղեցական տօները երկուսի են բաժանուում, *անշարժ* և *շարժական*. այս առաջանում է նորանից, որ Զատիկի տօնը, որից

կախումն ունին մնացեալ տօների մեծագոյն մասը, միշտ միևնոյն օրը չի գալիս և դորա հետ միասին յետ ու առաջ են շարժուում և մնացեալ տօները:

Անշարժ տօներն են՝ Մարիամ ս. Կուսի աւետումը, Յիսուսի ծնունդը, Անուանակոչութիւնը, Տեառնընդառաջ և Աստուածածնի երեք տօները:

Իսկ Զատիկի տօնը և մնացեալ բոլոր տօները շարժական են:

Մեր եկեղեցին ապաշխարութեան (պահք) օրերը ոչ մի տօն չէ տօնում, բացի անշարժ տօներից, միմիայն առաքեալների սահմանադրութեամբ մեծ պահքի շաբաթ օրերը կատարուում է սրբոց յիշատակ:

Բացի սովորական տօները, մեր եկեղեցին շաբաթուայ իւրաքանչիւր օրուան առանձին նշանակութիւն է տալիս, այսպէս՝

Միաշաբաթ կամ կիրակէ՛՛ յարութեան և արարչութեան առաջին օրուան է նուիրուած:

Երկուշաբաթ օրը յիշատակ է հրեշտակների և արարչութեան երկրորդ օրուայ:

Երեքշաբթի՛ մարգարէից, ս. Յովհաննու և արարչութեան երրորդ օրուայ:

Չորեքշաբթի՛ ս. կուսի Աւետման և արարչութեան չորրորդ օրուայ:

Հինգշաբթի՛ առաքեալների և արարչութեան հինգերորդ օրուայ:

Ուրբաթ՛ սրբոց, Քրիստոսի թաղման և հանգստեան:

Տեսակները. Տօները երկու տեսակ են Տէրունական և սրբոց:

Տէրունական բոլոր տօները, որոնց թւում և Աստուածածնի տօները, պահում ենք կիրակի: Իսկ սրբոց տօներից կիրակի են պահում միայն քանի մի նշանաւոր ընդհանուր և ազգային սրբոց տօներ, մնացեալները չեն պահուում:

Տէրունական տօներ

Տէրունական կոչուում են այն տօները, որոնք մեր Տէր Յիսուս Քրիստոսի երկրաւոր կեանքի նշանաւոր գէաքերի յիշատակին են նուիրուած. դոքա են՝

Ապրիլի 7. Աւետումն ս. Կուսին: Աւետեաց տօնը անշարժ է և կատարուում է միշտ ապրիլի 7 ին, որովհետև կապ ունի Քրիստոսի ծննդեան տօնի հետ:

Յունուարի 6. Ծնունդ եւ Մկրտութիւն Քրիստոսի: Քրիստոսի ծննդեան և մկրտու-

Թեան տօնը նոյնպէս անշարժ է և կատարուում է միշտ Յունուարի 6 ին:

Առաջին շորս դարում բոլոր քրիստոնեաներն այդ տօները կատարում էին միասին Յունուարի 6-ին: Հինգերորդ դարից միւս ազգերը Քրիստոսի ծնունդը սահմանեցին Գեկտեմբերի 25-ին տօնել, իսկ մկրտութիւնը Յունուարի 6-ին, բայց Հայոց եկեղեցին հաստատ մնաց առաքելական սահմանադրութեան վերայ և մինք մինչև այսօր երկու տօնն էլ տօնում ենք միասին Յունուարի 6-ին: Այդ տօնը տևում է ութ օր առանց պահի:

Յունուարի 13. անուանակոչութիւն Տեառն:

Փետրուարի 14. Տիրոջ քառասնօրեայ տաճար տանուիլը:

Ծաղկազարդ. Քրիստոսի հանգիստւոր մուտքը Երուսաղէմ, որի յիշատակը կատարուում է Չատիկի նախընթաց կիւրակէ:

Չատիկ կամ Յիսուսի Յարութիւն: Յիսուսի Յարութիւնը պատահեցաւ Հրէից Պասէքի տօնին, այն է Հրէից Եգիպտոսից դուրս գալու օրը:

Պասէք նշանակում է ելք. զատիկ նոյնպէս նշանակում է անջատումն, հեռանալը. այդ պատճառով էլ Յիսուսի յարութեան տօնը կոչ-

ւում է նաև Պասէք կամ Չատիկ, որովհետև ինչպէս Հրէաները ազատուեցան Եգիպտոսի ծառայութիւնից, այնպէս էլ Յիսուս իւր յարութիւնով մարդկային ազգը ազատեց յաւիտենական մահից և ընդհանրական յարութեան յոյս պարգևեց մեզ:

Յիսուսի Յարութեան տօնը, իբրև անդրանիկ տօն, ամենայն շքեղութեամբ ենք կատարում. նախընթաց երեկոյին լինում է նաւակատիք և այդ երեկոյին ս. պատարագից յետոյ թաթախւում ենք ուտեաց կերակուրներով, բացի մսից:

Երեկոյեան լինում է ճրագալոյց, այսինքն եկեղեցիներում և ամեն տեղ ճրագավառութիւն է լինում:

Գիշերը հսկում է լինում:

Առաւօտը լինում է թափօր և ապա հանգիստւոր պատարագ:

Ս. պատարագից յետոյ քահանաները զընում են ժողովրդի տները աւետելու Քրիստոսի յարութիւնը:

40 օր յարութեան տօն է կատարուում և ուտիք է լինում:

Համբարձումն, որ կատարուում է միշտ Չատիկի քառասներորդ օրը:

Սուրբ հոգու գալուստը վերնատանը.

Պենտէկոստէ կամ Յինունը: Այդ տօնը կոչուում է Պենտէկոստէ (50 օր), որովհետև հրէաները Պասէքի յիսներորդ օրը տօնում էին և սուրբ Հոգին այդ տօնին իջաւ առաքեալների վերայ:

Հոգեգալստեան տօնը, ս. Ներսէս Անորհալու սահմանադրութեամբ, կատարուում է եօթն օր, պահքով և պատշաճաւոր շարականներով:

Քրիստոսի պայծառակերպութիւնը Թափոր լերան վերայ: Այդ տօնը կոչուում է և Վարդավառ, որովհետև երբ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը տօներ էր սահմանում՝ պայծառակերպութեան տօնը կարգեց հին հայոց Վարդավառ տօնի փոխարէն, որի անունը մնաց մինչև այժմ, ինչպէս նաև հին Վարդավառի տօնական սովորութիւնները, այն է միմեանց վերայ ջուր ցանել և աղանի թռցնելը:

Ս. Խաչ.—Ս. Խաչի վերացումը և Խաչգիւտ: Խաչվերացի տօնը կատարուում է մեծ հանդիսով: Այդ օրը երեկոյեան մի ավսէի վերայ բազմեցնելով կենաց փայտի մասունք պարունակող Խաչը և զարդարելով ռեհանով, ծաղիկներով և վարդաջրով՝ թափօր են հանում եկեղեցու գաւթում ու տեառնագրում աշխարհի չորս կողմերը: Խաչվերացի տօնը կատարուում է ութն օր:

Աստուածածնի տօներ:

Վերափոխումն: Այս տօնը շարժական է և կատարուում է օգոստոս ամսին, այդ օրը եկեղեցիներում ս. պատարագից յետոյ կատարուում է խաղովի օրհնութիւն:

Դեկտեմբերի 9 յղութիւն ս. Աստուածածնի Աննայից:

Սեպտեմբերի 8 ծնունդ ս. Կուսին:

Նոյեմբերի 21 ս. կուսի երեքամեայ տաճար տանուելը:

Հոգեգալստից յետոյ չորրորդ կիւրակի տօնում է Աստուածածնի տփոյ գուման տօնը, ՚ի յիշատակ այն դէպքի, որ երկու իշխաններ, ուխտ զնալով Երուսաղէմ՝ մի հրէայ կնոջ մօտ գտան Աստուածածնի գլխազիւրը և վերցնելով տարան Կոստանդնուպօլիս, ուր պատրիարքը հանդիսով դնում է եկեղեցում և տօն սահմանում:

Վերափոխումից յետոյ երրորդ կիւրակի օրը տօնում ենք ս. Աստուածածնի Գօտին գտնելու յիշատակը, որ գտնուելով Երուսաղէմում տարան Կ. Պօլիս և ի պատիւ նորա առանձին եկեղեցի շինելով՝ դրին այնտեղ:

Սրբոց զլսաւոր տօներ:

Սրբոց զլսաւոր տօները, երբ մեր եկեղեցին կիւրակի է պահում, հետեալներն են.

Ս. Թաղէոս եւ Բարդուղիմէոս առաքեալների և Հայաստանի առաջին Լուսաւորիչների տօնը:

Թաղէոս առաքեալի և Սանդուխտ կուսի նահատակութեան տօնը:

Հայաստանի երկրորդ Լուսաւորիչ՝ ս. Գրիգոր Հայրապետի շարժարանքի և վիրապը մտնելու տօնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի Վերապից ելնելու տօնը:

Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի նշխարները զըտնելու տօնը Գառնիկ ճգնաւորի ձեռքով:

Ս. Էջմիածնի տօնը, որ ամենամեծ հանդիսով կատարուում է Հայաստանեայց բոլոր եկեղեցիներում յունիս ամսին:

Ս. Գաբրիէլ և Միքայէլ հրեշտակապետների տօնը:

Ս. Սահակ և Մեսրոպա թարգմանիչների տօնը, որոնք գտան Հայոց առեւերը, թարգմանեցին Աստուածաշունչ գիրքը և ուսումնարաններ բանալով՝ ուսում և դպրութիւն տարածեցին ամեն տեղ:

Ս. Վարդանանց զօրավարների և հազար երեսուն և վեց վկաների նահատակութեան տօնը:

Ամենայն սրբոց տօն: Բացի վերը յիշած սրբերից և մնացեալ երկրորդական սրբերից,

որոնց տօնում է եկեղեցին, մեր եկեղեցին սահմանած ունի այլ ևս մի տօն՝ ամենայն սրբոց անուհով այն ամեն անձանց յիշատակի համար, որոնք իրանց կեանքը անցրել են սրբութեամբ և առաքինական գործերով, բայց չեն տօնուում կամ որոնց գործերը յայտնի չեն եղել:

Տօնական յատուկ շաբաթներ

Բացի յիշատակած տօներից և մնացեալ սրբոց յիշատակներից՝ մեր եկեղեցին տարուայ շաբաթների մեծ մասը նուիրած ունի աւետարանական զանազան առակների կամ կրօնական դէպքերի յիշատակին. դորա են. —

Մեծ ՊԱՅՔԻ առաջին և երկրորդ կիրակիները կոչուում են արտաքսման և յիշատակ է Ադամի արտաքսուելուն դրախտից:

Երրորդ կիրակին կոչուում է Անառակի և յիշատակ է անառակ որդու առակին, որ Յիսուս պատմեց իւր աշակերտներին:

Չորրորդ կիրակին կոչուում է Տնտեսի և յիշատակ է տնտեսի և մեծատան ու աղքատ Ղազարոսի առակներին:

Հինգերորդ կիրակին կոչուում է Դատաւորի և յիշատակ է անիրաւ դատաւորի առակին:

Վեցերորդ կիրակին կոչուում է Գալըս-

տեան, որ յիշատակ է Քրիստոսի առաջին և երկրորդ գալստեան:

ԱՒԱԳ ՉԱԲԱԹ կոչուում է մեծ պահքի վերջին շաբաթը, որ Յիսուսի շարշարանքի, մահուան և թաղման խորհուրդն ունի. իսկ իւրաքանչիւր օրն առանձին խորհուրդ ունի. այսպէս՝

Երկուշաբթի օրուայ երգերն ու ընթերցուածներն աշխարհի արարչութեան, Ադամի արտաքսման և Աստուծոյ տուած խոստման են նուիրուած:

Երեքշաբթին յիշատակ է ջրհեղեղի, տասը կուսանաց, քանքարների առակին և վերջին դատաստանին:

Չորեքշաբթին յիշատակ է Սոգոմ Գոմորի կործանման և Յուդայի մատնութեան: Չորեքշաբթի գիշերը սովորական ժամերգութիւնից յետոյ, կատարուում է գիշեր ժամու աղօթքը:

Հինգշաբթին յիշատակ է խորհրդական ընթրիքի վերնատանը, ուր Քրիստոս սահմանեց հաղորդութեան խորհուրդը:

Այդ օրերը երեկոյեան ժամին կատարուում է ոտնալուայի կարգը, որի խորհուրդն այս է. թէ ինքը Փրկիչը և Տէրը խոնարհեց և լուաց իւր աշակերտների ոտները, որով սիրոյ և խոնարհութեան յորդոր կարգաց իւր աշակերտներին և աւետարանի հետևողներին:

Նոյն գիշերը կատարուում է հետևեալ օր-

ուայ՝ աւագ ուրբաթի գիշերային և առաւօտեան ժամերգութիւնը, շարշարանքի կարգը և կարգացում է Յիսուսի կտակը:

Ուրբաթ օրը յիշատակ է Քրիստոսի խաչելութեան և մահուան: Ճաշի ժամերգութեանը կատարուում է խաչելութեան, իսկ երեկոյին՝ թաղման կարգը:

Շաբաթ օրը Քրիստոսի թաղման յիշատակն է: Երեկոյին կատարուում է նախատօնակ, ճրագալոյց է լինում և պահքը յուժուում է ամեն տեսակ ուտեաց կերակրով, բացի մսից:

Յիւնուհը: Չատկից մինչև չոգեգալուստ եղած յիսնօրեայ միջոցը կոչուում է յիւնուհը կամ յինանց օրեր (յիսնուհը—50 օր). և այդ ժամանակի կիրակիները սորա են.—

Չատկի հետևեալ կիրակին կոչուում է Նոր կիրակի կամ կրկնազատիկ, որ յիշատակ է Յիսուսի իւր յարութիւնից յետոյ աշակերտաց երևալուն վերնատանը և Թովմա առաքեալի հաւատալուն:

Երրորդ կիրակին կոչուում է աշխարհամատրան. այդպէս կոչուում է այն առաջին եկեղեցին, որ առաքեալները հեմնեցին վերնատան կից, ինչպէս նաև բոլոր նշանաւոր և աւագ եկեղեցիները: Մեզանում Աշխարհամատուռն կոչուում է Մայր Աթոռ Կաթողիկէ Էջմիածինը:

Չորրորդ կիւրակին կոչուում է *Կարմիր կիւրակի* :

Յինգերորդ կիւրակի *Երեւման խաչի* տօն է ՚ի յիշատակ այն դէպքի, որ 351 թ. մայիսի 7-ին Քրիստոսի ս. Խաչը խաչաձև ճառագայթներով փայլեց օդի մէջ Գողգոթա սարի գլխին, որի լոյսը տարածուում էր մինչև Զիթ ենեաց սարը :

Եօթներորդ կիւրակին կոչուում է *երկրորդ ծաղկազարդ* և այս խորհուրդն ունի. — աւանդութիւն կայ, որ երբ ս. Գրիգոր Լուսաւորիչը Խորվիրապի մէջ էր, մի հրեշտակ սպասաւորում էր նորան: Համբարձման շորրորդ օրը՝ կիւրակի — հրեշտակն էլ չէ երևում և միւս օրը ս. Գրիգորը պատճառը հարցնելով՝ իմանում է, որ այդ օրը երկնքում հրեշտակները դասը տօնում էր Յիսուսի երկրից համբառնալու և երկինքը մտնելու տօնը, և այդ օրը չորրորդ դասակարգութեան տօնն էր: 12-րդ դարում Գրիգոր Վկայասէր կաթողիկոսը սահմանեց հանդիսով տօնել այդ օրը և գրեց այդ առիթով մի յատուկ շարական «Մեծահրաչ» սկսուածքով :

ՅԱՐՈՒԹԵԱՆ ԿԻՐԱԿՆԵՐ: Հոգեգալստից յետոյ առաջին կիւրակին կոչուում է *յարութեան առաջի կիւրակի* և այնուհետև բոլոր կիւրակիները *յարութեան* են կոչուում մինչև բուն բարեկենդանը:

Մնացած գիսաւոր տօները:

Հոգեգալստի երկրորդ շաբաթը *Արարատեան դաշտի* տօնն է և Հայոց նուիրական տօների գլխաւորները տօնուում են այդ շաբաթուայ ընթացքում: Երկուշաբթի տօնուում են *Հռիփսիմեան* կոյսերը, երեքշաբթի *Գայիանեան* կոյսերը, հինգշաբթի *Յովհաննէս Կարապետ* և Աթաղինէ կաթիկոպոսը, որոնց նըշխարները սուրբ Գրիգոր Լուսաւորիչը զետեղեց Տարօն գաւառի Մուշ գիւղաքաղաքում, իւր շինած եկեղեցու մէջ, շաբաթ ս. *Գրիգոր Լուսաւորչի Խորվիրապից* դուրս գալու տօնն է և կիւրակի՝ ս. *Էջմիածնի* տօնը: Այդ բոլոր տօներն էլ կատարուում են նախատօնակներով և մեծ հանդիսով, մանաւանդ ս. *Էջմիածնի* տօնը, որ ս. Լուսաւորիչն է սահմանել հէնց ինկուց յետոյ :

Հոգեգալստի երկրորդ կիւրակէի շաբաթ օրը տօնում ենք *Մեծ Ներսէս* հայրապետի տօնը, որ չորրորդ դարում վարելով հայրապետական իշխանութիւնը՝ նշանաւոր ծառայութիւն արաւ եկեղեցուն և ժողովրդին, հիմնելով բազմաթիւ բարեգործական հաստատութիւններ և կարգելով նոցա վերայ կառավարիչ չւր սարկաւազ Խաղին:

Վերափոխման բարիկենդանի շաբաթ օրը տօն է Եփեսոսի տիեզերական սուրբ ժողովի 200 հայրապետների. դա 431 թուին գումարուեցաւ Եփեսոս քաղաքում, ուր դատապարտեցին յունաց Նեստոր աղանդաւոր պատրիարքին: Նեստորը Յիսուսին լիկմարդ էր համարում և ս. 'ուսին՝ մարգածին և ոչ աստուածածին: Եփեսոսի ժողովը խոստովանեց Յիսուսին Աստուծոյ ճշմարիտ որդի և սուրբ կոյնն Աստուածածին:

Վերափոխման շաբաթ օրը տօն է Շողակաթի ս. Էջմիածնի, ըստ տեսիան մեր ս. Քրիստոսը Լուսաւորչի: Այդ տօնը յիշատակ է ս. Լուսաւորչի տեսիլքին, երբ մի լուսեղէն մարդ, այն է Աստուծու Միածին Որդին, ոսկէ ուռը ձեռին իջաւ Վաղարշապատի քաղաքամիջում և նորա իջման տեղը (Էջմիածին) լուսեղէն կերպով դժագրուեցաւ Քմայր եկեղեցու շինութեան ձեւը և Աստուածեղէն շողը կաթեցաւ այնտեղ, որի համար և ասում ենք Շողակաթ:

Սուրբ խաչի վերացման բարիկենդանի շաբաթ օրը տօն է Եփեսոսի տիեզերական ս. ժողովի 318 հայրապետների, որ գումարուեցաւ 325 թուին Նիկիա քաղաքում: Այդ ժողովում հերքեցին Աղէքսանդրացի Արիոս երէցի աղանդը և գրեցին հաւատի դաւանութիւնը:

«Հաւատամքը»: Արիոսը քարոզում էր թէ Որդին Աստուած ծնուած չէ հօր էութիւնից:

Ս. Խաչի վերացման տօնից երկու շաբաթ յետոյ տօնում ենք Վարազայ ս. խաչի տօնը: Յայտնի է, որ Հռիփսիմեան կոյսերը Հռոմից Հայաստան փախչելով՝ նախապէս բարձրացան Վարագ սարը և այնտեղ Հռիփսիմէ կոյսը թաղեց Քրիստոսի խաչափայտի մասունքը, որ ժառանգաբար անցել էր իրան և որ կրում էր իւր պարանոցին: Խաչափայտի այդ մասը 653 թուին մի հրաշքով յայտնուեցաւ նոյն սարի վերայ ճգնուող Թօգիկ ճգնաւորին և Ներսէս երրորդ Զինող կոչուած հայրապետը այդ խաչի պատուին տօն և պահք սահմանեց հոկտեմբեր ամսին: Այդ տօնն է ա՜հա Վարազայ ս. խաչի տօնը:

Առանձին առանձին տօնում ենք Հայոց երկու նշանաւոր թագաւորների տօնը, Աբգարի՝ որ Քրիստոսի ժամանակ Հայաստանում առաջին անգամ քրիստոնէութիւնը տարածելու գլխաւոր պատճառը եղաւ, և Տրդատի, որ մեծապէս նպաստեց Հայաստանի երկրորդ լուսաւորութեանը քրիստոնէական լուսով:

Աւագ տօներ

Ծննդեան տօնից առաջ, ս. Յովհան Օձնեցի Հայրապետի կարգադրութեամբ տօնում

ենք չորս տօներ, առանձին առանձին, իբրև Յիսուսի ծննդեան վկաների, որոնք և կոչուում են աւագ տօներ. դորա են՝

ա. Դաւիթ մարգարէի և Յակովբ առաւելի.

բ. Ստեփաննոս նախավկայի.

գ. Պետրոս և Պողոս առաքեալների, և

դ. Յակովբոս առաքեալի և Յովհաննէս աւետարանչի յիշատակը:

Այս տօները կատարուում են նախատօնակներով և առանձին հանդիսով:

—

Ծննդից մինչև բուն բարիկենդանը տօնուում են հետևեալ գլխաւոր տօները.

Յովհաննէս Մկրտչի ծնունդը, ծննդեան ութօրէքի հետևեալ օրը:

Ղեւոնդեանց քահանաների տօնը, որով մենք յիշում ենք հինգերորդ դարի արիական պատերազմները հաւատի համար, ուր նահատակուեցան Յովսէփ կաթողիկոսը, Սահակ եպիսկոպոս, Ղևոնդ երէց և ուրիշ շատ ընտիր և անձնագոհ հոգևորականներ:

Ղևոնդեանց տօնը կատարուում ենք բուն բարիկենդանի երեքշաբթի օրը:

Վարդանանց զօրավարների և հազար երեսուն և վեց վկաների նահատակութեան

տօնը, որ մեծ հանդիսով կատարուում է նոյն շաբաթի հինգշաբթի օրը:

Բուն բարիկենդանի շաբաթ օրը տօն է միշտ *Կոստանդնուպօլսի* սուրբ Ժողովի և հարիւր յիսուն հայրապետների, որ գումարուեցաւ 381 թուին Գ. Պօլսում և ուր նգովեցին Կ. Պօլսի պատրիարք Մակեդոնին, որը հայհոյում էր սուրբ Հոգուն:

Գ. ՆԻԻԹԱԿԱՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹԻՒՆԸ

Նիւթական եկեղեցին զանազան ազգերի մէջ տարբեր է լինում թէ արտաքին ձևով ամբողջապէս կամ մասամբ և թէ նորա կազմակերպութեան վերաբերեալ ծիսակատարութիւններով: Իսկ թէ ինչպէս է այդ ամենը կատարուում մեր եկեղեցին՝ արդէն մանրամասն ասել ենք իւր տեղում:

(Գրկնել «Աստուածպաշտութեան տեղը—եկեղեցին»):

Գ. Ս. ԽԱՉԻ, ՍՐԲՈՑ ՄԱՍՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՒ ՊԱՏԿԵՐՆԵՐԻ ՑԱՐԳՈՒԹԻՒՆԸ:

Հին դարերից սկսած, Քրիստոսից յետոյ, խաչի նշանը, իբրև տէրունական և մարդկային ազգի փրկութեան նշան, յարգուում և պատուում էին քրիստոնեաները, բայց ոչ թէ կռապաշտների պէս պաշտում էին նորան: Այսպէս էլ

չատ վաղուց սովորութիւն մտաւ եկեղեցիներ
զարդարել փրկչական պատկերով և հին ու նոր
կտակարանի զանազան դէպքերի նկարներով:

Մենք, բացի յարգանքից, նաև համբուրում
ենք պատկերները, բայց այդ համբոյրը ոչ թէ
անզգայ պատկերին ենք տալիս, այլ նորա նա-
խատիւին, մեր մտքերը ուղղելով պատկերի
Տիրոջ, դէպի որը ազօթում ենք կամ նոցա
Վիջնորդութիւնը խնդրում:

(Գրկնել Ե. գլխից «Խաչ» և «Պատկեր»):

Ե. ՊԱՆՔ ԵՒ ԹՈՄ

Պահք կամ պահեցողութիւնը այն է, որ
մարդիկ որոշեալ օրերին զրկում են իրանց
սնեղէն և իւղեղէն կերակրանքից:

Իսկ ծովը անսուաղութիւն է, որպիսի
օրերը ոչինչ չէին ուտում մինչև երեկոյ, իսկ
երեկոներն էլ գրեթէ հացով ու ջրով էին լու-
ծում, ինչպէս նաև հայերն էլ՝ լուծում էին
աղով ու հացով, որից քառամնորդական պահքը
աղուհացից օրեր անուանեցաւ մեզանում:

Պահքը սահմանուած է ժուժկալութեան
համար, որպէս զի մարդս կարողանայ զսպեք
իրան որկրամոլութիւնից և զեղխ կեանքից.
պահքը պարտադիր է ամեն քրիստոնէի համար.
Իսկ ծովը միայն կամաւոր է:

Առ հասարակ պահք օրերը տօն չէ կատա-

րում հայոց եկեղեցին, որովհետև պահքը ապաշ-
խարութեան օր է, իսկ տօնը ուրախութիւն է:

Առաքելաւանդ կարգով հայաստանեայց
եկեղեցին սահմանած է ամեն շորեքշաբթի և
ուրբաթ պահել՝ առաջինը ի պատիւ Աստուա-
ծամօր աւետման, իսկ երկրորդը իբրև յիշա-
տակ Յիսուսի խաչելութեան և այդ օրերը
սրբոց տօներ ամենեկին շին լինում:

Բացի դորանից հայոց եկեղեցին Տէրու-
նական հինգ տօների և իւրաքանչիւր ամսուայ
համար մի մի շաբաթ պահք ունի, այն է 17
շաբաթ: Սուրբերի համար մեր եկեղեցին պահք
չունի սահմանած, այլ միայն տօն, իսկ նոցա
անուանով կոչուած պահքերը՝ ամսական են: Օրի-
նակի համար ս. Սարգսի, Եղիական, Լուսա-
ւորչի և ս. Յակովբի պահքերը ամսական պահ-
քեր են: Չաբաթապահքերը հետեւեալներն են.

ա. Դեկտեմբերի 30-ից մինչև Յունուարի
5-ը ի պատիւ *Քրիստոսի Ժննդեան*, և այդ ժա-
մանակ տօներ չեն տօնուում բացի շաբաթ օրից:

բ. Առաջաւորաց պահք 5 օր. չորս օր
առանց տօների, իսկ ուրբաթ օրը՝ Յովնան
մարգարէի յիշատակ:

գ. Զառամնորդական կամ մեծ պահք,
յիսուն օր, որոնցից իւրաքանչիւր շաբաթ սրբ-
բոց տօներ են կատարուում:

դ. Եղիական պահք, 5 օր, Հոգեգալստի տօն:

ե. Լուսաւորչի պահք, 5 օր, երեքը սըրբոց տօներով:

զ. Վարդավառի պահք, 5 օր, առանց տօների:

է. Աստուածածնի վերափոխման պահք, 5 օր, առանց տօների:

ը. Սուրբ Խաչի վերացման պահք 5 օր, առանց տօների:

թ. Վարագայ ս. խաչի պահք, 5 օր, երեքը սրբոց տօներով:

ժ. Յիսնակաց պահք, 5 օր, առանց տօների:

ժա. Սուրբ Յակովբի պահք, 5 օր, երեքը սրբոց տօներով:

Սոցանից Աստուածայայտնութեան, Յարութեան, Վարդավառի, Վերափոխման և ս. Խաչի վերացման պահքերը կոչուում են նաև կատեաց պասեր:

Աստուածայայտնութեան և ս. Յարութեան ճրագալուցի օրերն ու միւս երեք պասերի շաբաթ օրերը մեր եկեղեցին արգելած է մսի գործածութիւնը՝ հրէաներից որոշուելու համար, որոնք այդ օրերը զոհ էին անում:

2. ՍՐԲԱՉԱՆ ԱՐԱՐՈՂԱԹԻՐՈՆՆԵՐ

Քացի հասարակաց աղօթքից և ս. խորհուրդների ծէսերից՝ եկեղեցին ունի սրբազան արարողութիւններ. որոնք են՝

1. Խաչալուայ. Ինչպէս որ հրեշտակը իջնեով Պրոպատիկէ աւագանի մէջ՝ ջուրը խառնում էր և նորա մէջ լողացողները առողջանում էին իրանց ցաւերից, այնպէս էլ եկեղեցին ընդունած է ջրի օրհնութիւնը և առանձին կարգ ունի սահմանած դորա համար: Քահանան խաչով ու աւետարանով երեք անգամ տեառնադրելով՝ օրհնում է ջուրը, որով սրբուում է ջուրը հաւատացեալներին սրբելու համար:

Ննջեցեալների թաղումը: Հայոց եկեղեցին ննջեցեալների թաղումը կատարում է առանձին հանդիսով, դորա համար Մաշտոցում որոշուած կարգով, թաղման կարգերը երեք տեսակ են. տղայաթաղ, մեծի թաղման և քահանայաթաղ:

Քոլոր ննջեցեալների թաղմանը միատեսակ գործ են դրւում հետեւեալ ծէսերը. լուացում, պատանելը սպիտակ կտաւով, մոմ վառել և խունկ ծխել, ամբիժք ասել, թաղման, այգի, եօթնօրեայ, քառասնից և տարելցի կարգ և վերեզմանօրհնէք: Իսկ քահանաների, եպիսկոպոսների ու կաթուղիկոսների թաղման կարգը

աւելի մեծ հանդիսով է լինում և, բացի վերո-
յիշեալ ծէսերից, նոցա զգեստաւորում են ամ-
բողջ զգեստով և օծում ս. Միւռսնով:

Լուանալը հնուց մնացած սովորութիւն
է ի նշան յարգանքի դէպի ննջեցեալը:

Պատանը անապականութեան նշան է:

Մոմը Յիսուսի գերեզմանի երկու հրեշ-
տակների օրինակն է:

Խուռնի ծխելը յարգանքի նշան է դէպի
հանգուցեալը:

Ամբիծքը առաքեալների ժամանակից է
մնացած, որ կատարում էր գիշերը ննջեցեա-
լի մեղքերի թողութեան համար:

Այգի և եօթնօրէից կարգը առնուած
է հին ուխտի եկեղեցուց և մեղանում կատար-
ւում է ս. պատարագ մատուցանելով. իսկ քա-
ռասնիցը առաքեալների սահմանադրու-
թեամբ է կատարւում, ի յիշատակ Քրիստոսի
քառասնօրեայ համբարձման:

Տարելիցը և գերեզմանօրհնէքը
կատարելով աւետում ենք ննջեցեալներին եր-
կրորդ գալստեան յոյսը:

Մաղթանք. Կեանքի առանձին դիպուած-
ներում եկեղեցին սահմանել է առանձին մաղ-
թանք կատարել, հայցելով տիրոջ օգնութիւնը.
այն է՝ երաշտի, մորեխի և ժանտախտի ժամա-

նակ, թափօր կատարելով աշխարհիս շորս կող-
մերը. իսկ ծանր հիւանդութեան և այլ պա-
տահարների ժամանակ կատարւում են մաղ-
թանքների ցանկացողի համար առանձին:

Տնօրհնէք: Հաւատացեալների տները ս.
Ծննդեան և Յարութեան տօներին աւետելու
սովորութիւնը սկսուած է առաքեալների ժա-
մանակից և պարտաւորական է մեր քահանա-
ների համար ս. Աւետարանով և եկեղեցական
զգեստով այդ տօներին գնալ ամեն տուն և
օրհնել:

Կալօրհնէք և հնծանօրհնէք: Կալը և հրն-
ձանը գլխաւորապէս օրհնում են այն նպատա-
կով, որ դորա են ս. խորհրդի համար նուի-
րական ընծաները մատակարարում—հացը և գի-
նին: Միւս կողմից ս. Լուսաւորչի սահմանադ-
րութեամբ քահանաներն օրհնում են կալը և
հնձանը՝ երկրի բերքերից իրանց ապրուստի
համար տասնորդ ստանալու նպատակով:

Մատաղ: Մատաղը մեղանում զոհ չէ հա-
մարւում, որովհետև ինքը մեր Տէր Յիսուսը
զոհուեցաւ խաչի վերայ մեր փրկութեան հա-
մար. այլ մեր մէջ ընդունուած է մատաղ անկ
Տէրունական և սրբոց նշանաւոր տօներին ի յի-
շատակ ննջեցելոց՝ աղբատներին կերակրելու
համար, իբրև հոգեհաց. իսկ աղը օրհնում ենք

մատաղացու կենդանուց սրբելու սկզբնական անէծքը:

Զգեստ, Սկիհ, եւ Մաղզմայ օրհնել: Եկեղեցական զգեստներն ու անօթները օրհնում ենք, որպէս զի նորա որոշուին հասարակ գործածական զգեստներից և անօթներից և սրբուելով՝ նուիրական գործածելի լինին Աստուծոյ սպասաւորութեան համար:

Է. ՀՈԳԵՒՈՐ ԱՒՆԵԳՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Կան և ուրիշ շատ հոգևոր աւանդութիւններ, որոնք աւանդաբար հասել են մեզ կամ իբրև յիշատակ որ և է կրօնական դէպքի և կամ հաւատացեալների ջերմեւանդութիւնը արծարծելու միջոց:

Գլխաւոր աւանդութիւնները սորա են.

Մասն: Ուրբեր ս. պատարագին շեն հարդուում, այդպիսիներին ս. Սեղանից անմաս չթողնելու համար՝ բաժանում են մասն փոխանակ հարդուութեան. մասը պատրաստում է բաղարջ հացից և մինչև պատարագի վերջը պահում է սեղանի ետևը:

Ժամոց, յիշելիք եւ գանձանակ: Ժամոց ե յիշելիք քրիստոնեան տալիս է քահանային, որ նա իւր ննջեցեալներն ու կենդանիները յիշէ անմահ պատարագին և միևնոյն ժամանակ

որպէս զի նորանով քահանան իւր ապրուստը հայթայթէ: Իսկ գանձակը սահմանեցին առաքեալները՝ աղքատներին և կարօտեալներին օգնելու համար:

Ուխտ: Առաջին դարերում քրիստոնեաները սուրբերի նահատակութեան տարեդարձներին գնալով նոցա գերեզմանների վերայ շինած մատուռներում, կատարում էին աստուածպաշտութեան կարգը, բռնութեան անից, որից և մնաց սովորութիւն եկեղեցիները ուխտ գնալ:

Սեղան: Քրիստոնէութեան առաջին դարերում ննջեցեալների տէր հաւատացեալները սովորութիւն ունէին յատուկ սեղան պատրաստել և եկեղեցի տանել, ուր բոլոր հաւատացեալները միասին ժողոված վայելում էին. այստեղից մնացել է աւանդաբար, որ այժմ հինգ նաւակատիքի տօներին ննջեցեալի տւրը սեղան է ուղարկում քահանային:

Ուռ ըաժանելը: Ծաղկաղարդի առաւօտեան ժամերգութեանը «Փառք ՚ի բարձունս»-ի ժամանակ բաժանում են ուռի ոստեր. իբրև յիշատակ Քրիստոսի Երուսաղէմ մտնելուն, երբ հրէաները առաջ գնացին նորան ձիթենու և արմաւենու ճիւղերով:

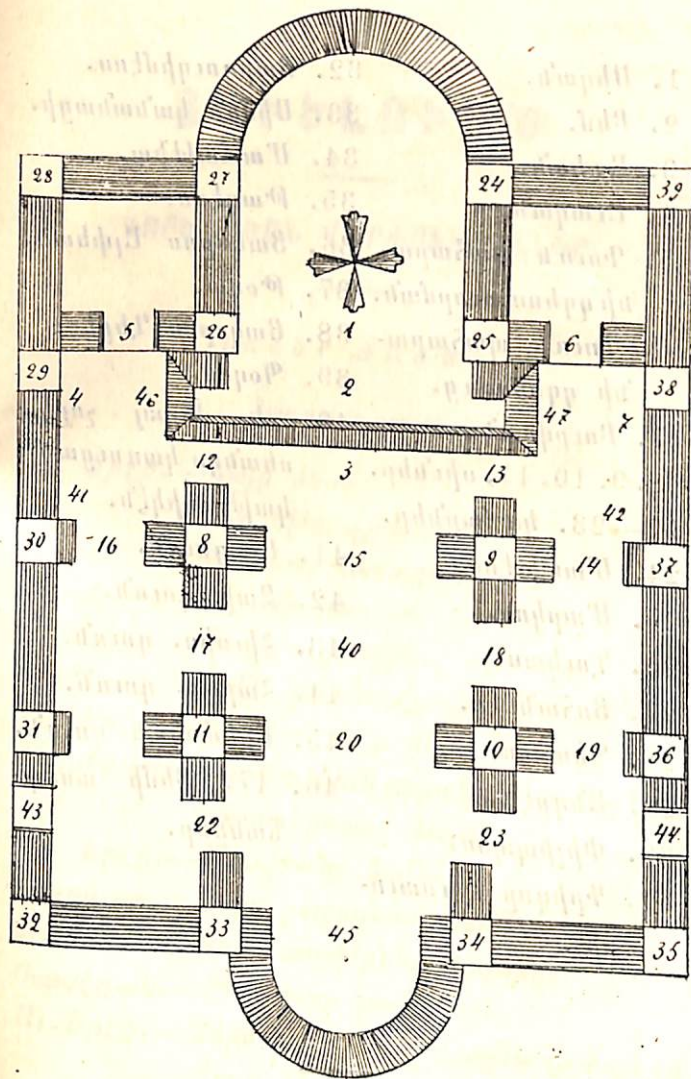
Կարագ ըաժանելը ոտնալուային: Կալա-

գը յիշատակ է այն կնոջը, որ իւրով օձեց Յիսուսի գլուխը Սիմոն բորոտի տանը:

Հրավառութիւն: Հայաստանում, Բագա-
սիւնը գիւղում Արամազդի մեհեան կար, որի
տօնը կատարում էին փետրուար ամսին, հրա-
պարակում կրակ վառելով և պար բռնելով նո-
րա շուրջ. երբ Տեառնընդառաջի տօնը սահմա-
նուեցաւ փետրուար ամսի 14-ին, հեթանոսա-
կան տօնը վերացաւ, բայց փայտ վառելու սո-
ւորութիւնը մնաց մինչև այժմ:

Աղանի թոցնելու սովորութիւնը Վար-
դավառի տօնին մնացած է ի յիշատակ Նոյի
աղանի թոցնելուն իբրև ջրհեղեղից ազատուե-
լու յիշատակ:

— 33 —

1. Սեղան.	32. Բարդուղիմէոս.
2. Բեմ.	33. Սիմօն կանանացի.
3. Ատեան.	34. Մատաթիա.
4. Աւագան.	35. Թաղէոս.
5. Դուռն պահարանի զգեստաւորման.	36. Յակոբոս Ալփեան.
6. Դուռն պահարանի զգեստուց.	37. Թօմա.
7. Բուրվառնոց.	38. Յակոբոս Ղերբոս
8. 9. 10. 11. սիւններ.	39. Պօղոս.
12—23. կամարներ.	40. Ի վերայ չորից սեանցս կառուցանի կաթուղիկէն.
24. Մատթէոս.	41. Աջ դուռն.
25. Մարկոս.	42. Չախ դուռն.
26. Ղուկաս.	43. Հիւսիս. դուռն.
27. Յոհաննէս.	44. Հարաւ. դուռն.
28. Պետրոս.	45. Արեւմտեան դուռն.
29. Անդրէաս.	46. 47. Բեմի աստիճաններ.
30. Փիլիպպոս.	
31. Գրիգոր Լուսաւորիչ.	

Յ Ա Ի Ե Լ Ո Ւ Ա Ծ

ԳՈՐԾՆԱԿԱՆ ՎԱՐԺՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

Գ Ի Չ Ե Ր Ժ Ա Մ Ո Ւ

Հասարակ օրուայ

Աւ. Երէց. — Հայր մեր.

Տէր եթէ զըթուռնս.

Օրհնեալ համազոյ.

Սարկ. — Տէր զի բազում.

Զարթուցեալքս.

Զահ. — Զքէն գոհանամք.

Աւ. Երէց. — Օրհնեալ տէր մեր.

Դասէղաս. — Օրհնութիւն շարական-պահոց կամ մարտիրոսաց ձայնից:

Աւ. Երէց. — Մաղթանք ձայնից.

Սարկ. — Չորս քարոզներ ձայնից.

Զահ. — Չորս աղօթքներ ձայնից.

Դասէղաս. — Թագաւոր յաւիտեան.

Աւ. Երէց. — Չորս աղօթքների մաղթանք ձայնից
Հայր մեր:

Կիրակի օրուայ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Տէր եթէ զչրթունս
Օրհնեալ համագոյ.

Ատեան
Խմբովին

Տէր զի բազում. ձայնիւ

Դասէդաս.— Փառք հօր.
Յիչեսցուք.
Զարթիք.

Սարկ. եւ
Դպիրներ
Ատեան

Զարթուցեալքս.

Դասէդաս.— Առաւօտ լուսոյ.
(Մարտ տօնին՝ Աշխարհ ամենայն)

Քահ.— Զքէն գոհանամք.

Աւ. երէց.— Օրհնեալ տէր մեր.

Դասէդաս.— Հանգստեան շար.
Սաղմոս

Քահ.— Աւետարան տաճարի

Դասէդաս.— Աստուածանեղ.

Երգ օրուան պատշաճի.

Աւ. երէց.— Հոգւոց.

Սարկ.— Եւ կս խաղ. վասն հանգուցեալ

Քահ.— Քրիստոս որդի

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Սարկ.— Եւ կս խաղ.

Կնիակ
Պարտաւոր

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դասէդաս.— Օրհնութիւն շարական Յարու-
թեան ձայնից.

Աւ. երէց.— Մաղթանք. փառք հրաշափառ.

Սարկ. եւ դպիրները | 2որս քարոզ ձայնից
ատեան, ծայնով

Քահ.— 2որս աղօթք ձայնից.

Դասէդաս.— Ալէլուիա ձայնից.

Աւ. երէց.— Մաղթանք ձայնից.
Հայր մեր.

Մ ե ծ պ ա հ ք ի.

Նոյն կարգն է կատարուում հետեւեալ տար-
բերութեամբ և փոփոխութիւններով.—

ա. Բոլոր քարոզները ասուում են թիւ:

բ. Նոյնպէս և «Տէր զի բազումը»:

գ. Պաշտաման կարգը այսպէս է փոխուում.—

Օրհնեալ տէր մեր.

Այսօր անճառ.— հերթով.

Սաղմոս.— նշանեցաւ.

Աւետարան՝ խաչիլութեան— ձայնից.

Նորոգող— ձայնից.

Երգ՝ զարհուրեցան.

Հոգւոց և հայր մեր.

դ. Օրհնութիւն շարականը— յատուկ.

ե. Մաղթանքներն ու ալէլուիան՝ խաչի:

ԾԱՆ. Մի քանի տէրունական նշանաւոր
տօներին օրհնութեան շարականից առաջ աս-
ում է հետեակ շարական՝ պատշաճի:

Ա Ռ Ա Ի Օ Տ Ե Ա Ն

Հասարակ օրուայ.

- Աւ. Երէց.— Հայր մեր.
- Լցար առաւօտու.
- Սարկ.— Ուրախ եղար
- Աւ. Երէց.— Փառք հօր.
- Սարկ.— Այժմ և միշտ.— և ևս.
- Աւ. Երէց.— Օրհնութիւն և փառք.
- Դպիրներ.— Օրհնեալ ևս տէր.
- Աւ. Երէց.— Օրհնեցէք ամենայն գործք.
- Դասէդաս.— Հարց շարական ըստ պաշաճի.
- Սարկ.— Եկեալքս.
- Աւ. Երէց.— Տօղեան տէր զցօղ. (Յարութեան՝
Հօր յաղթող).
- Դպիրներ.— Մեծացուցէ փոխ.
- Դասէդաս.— Մեծացուցէ շարակ. ըստ պատ-
շաճի.
- Սարկ.— Սուրբ զԱստուածածինն.
- Զահ.— Ընկալ տէր.
- Դպիրներ.— Ողորմեա—փոխ.
- Դասէդաս.— Ողորմեա շարական ըստ պատշաճի.

- Սարկ.— Երկրպագեմք.
- Աւ. Երէց.— Բարեխօսութեամբ (յարութեան՝
ողորմած գլխած).
- Դպիրներ.— Օրհնեցէք— փոխ.
- Դասէդաս.— Չարական. տէր երկնից.
- Դասէդաս.— Փառք ի բարձունս (կիրակի և
տէրունական տօներին՝ տտեան):
- Աւ. Երէց.— Փառք պատիւ.
- Դասէդաս.— Առաւօտու երգ— ձայնից ըստ
պատշաճի.
- Սարկ.— Փառաւորեսցուք— պահոց օրերին,
զճգնութիւն— մարտիրոսաց, ա-
ռաջնորդք— հայրապետաց, մայր
սուրբ— Սստուածածնի, Ասացուք
— կիրակիները.
- Զահ.— Գոհանամք.
- Դասէդաս.— Սուրբ Աստուած— 3 անգամ ըստ
պատշաճի.
Փառաւորեալ.
- Աւ. Երէց.— Փրկել զմեզ.
- Սարկ.— Եւ ևս խաղ. վասն լսելի.
- Աւ. Երէց.— Օրհնութիւն և փառք.
- Դպիրներ.— Օրհնեցէք մանկունք— փոխ.
- Դասէդաս.— Մանկունք շար. ըստ պատշաճի
և ձայնից.
- Սարկ.— Վասն խաղաղութեան.

- Բահ.— Սուրբ ես տէր։
 Դպիրներ.— Բանից իմոց—պահոց. սիրեցի—
 մարտիրոսաց.
 Դասէղաս.— Արարչական. պատշաճի.
 Աւ. երէց.— Քրիստոս Աստուած մեր—սրբոց.
 Սարկ.— Սուրբ ճգնաւորօք.
 Բահ.— Պսակիչ կամ Որ ընտրեցեր.
 Աւ. երէց.— Խաչ քո եղիցի—պահոց.
 Սարկ.— Աղաչեսցուք.
 Բահ.— Օգնեա մեզ.
 Սարկ.— Յիշեա տէր զպաշտօնեայս քո.
 Բահ.— Բարեբար և բազումողորմ.
 Աւ. երէց.— Հայր մեր։

Կիւրակի օրուայ

- Մինչև մեծացուցէ նոյնն է. մե-
 ծացուցէ շարականից յետոյ՝
 Սարկ. եւ դպ.— Վասն սուրբ տեղւոյս—ձայ-
 նով ատեան.
 Բահ.— Դու ես թագաւոր.
 Դասէղաս.— Եղիցի—ձայնով.
 Արի տէր. Արի և մի մերժեր.
 Թագաւորեսցէ. Օրթի.
 Բահ.— Աւետարան իւղաբերից. ձայնից.
 Դասէղաս.— Փառք յարութեան.
 Սարկ.— Զուարճացեալքս.

- Բահ.— Ամենակեցոյց.
 Յետոյ Ողորմեա շարականը և նոյն
 կարգով շարունակուած է մինչև
 «օրհնեցէք մանկունք», որի փո-
 յարէն՝
 Դասէղաս.— Եղիցի անուն տեառն օրհնեալ.
 Բահ.— Աւետարան բժշկութեան—ձայ-
 նից.
 Դասէղաս.— Նորաստեղծեալ. ձայնով.
 Սարկ.— Խնդրեսցուք.
 Դասէղաս.— Գեցո՛, տէր ողորմեա.
 Բահ.— Քում ամենազօր.
 Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Մեծ պահքի

- Մեծ պահքին բոլոր քարոզներն ասուում
 են թիւ. նոյն կարգն է կատարուում ինչ որ
 հասարակ օրը մինչև մանկանց շարականը.
 յետոյ՝
 Բահ.— Վասն խաղաղութեան.
 Բահ.— Սուրբ ես տէր.
 2. քահ.— Տէր ամենակալ.
 Բահ.— Եկեալքս ի խոստովանութիւն.
 » Տէր Աստուած փրկութեան մերոյ.
 Դպիրներ.— Բանից իմոց.

Դասէդաս.—Արարչական.
 Աւ. Երէց.—Խաչքո եղիցի և այլն մինչև վերջ.

ԱՐԵՒԱԳԱԼԻ

Աւ. Երէց.—Հայր մեր.
 Եղիցի անուն տեառն օրհնեալ.
 Սարկ.— Ի նա օրհնեսցին.
 Աւ. Երէց.—Փառք չօր.
 Սարկ.— Այժմ և միշտ.—և ևս խաղաղութեան.
 Աւ. Երէց.—Օրհնութիւն և փառք.
 Դասէդաս.—Յարևելից երգ.
 Սարկ.— Յարևելից մինչև ի մուտն.
 Զահ.— Յարևելից—աղօթք.
 Դպիրներ.—Աղաղակեցէք — փոխ.
 Դասէդաս.—Ճգնաւորք — երգ.
 Աւ. Երէց.—Աղաչեմք ողորմեաց.
 Սարկ.— Սուրբ ճգնաւորք.
 Զահ.— Սուրբ ևս տէր.
 Դպիրներ.—Աստուած Աստուած իմ—փոխ.
 Դասէդաս.—Լոյս արարիչ լուսոյ—երգ.
 Աւ. Երէց.—Լուսովք քո Քրիստոս.
 Սարկ.— Փառաւորեսցուք.
 Զահ.— Զառաւօտու աղօթք.
 Դպիրներ.—Տէր հովուեսցէ—փոխ.
 Դասէդաս.—Ճանապարհ և ճշմարտութիւն.

Աւ. Երէց.—Տէր ուղղեա.
 Սարկ.— Աղաչեսցուք.
 Զահ.— Օրհնեալ ևս տէր.
 Աւ. Երէց.—Հայր մեր:

ԵՐՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. Երէց.—Հայր մեր.
 Օրհնեալ հօգիդ.
 Սարկ.— Ողորմեա.—փոխ.
 Դասէդաս.—Օրհնեմք գրեզ.
 Աւ. Երէց.—Յամենայն ժամու.
 Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.
 Աւ. Երէց.—Օրհնութիւն և փառք.
 Սարկ.— Խնդրեսցուք.
 Զահ.— Առաջնորդեա.
 Սարկ.— Յիշեա տէր.
 Զահ.— Բարերար և բազումօղորմ.
 Դպիրներ.—Տէր հովուեսցէ.
 Սարկ.— Գոհարանելով.
 Զահ.— Խաղաղութեամբ.
 Աւ. Երէց.— Հայր մեր.

Մեծ պահքի

Օրհնութիւն և փառքից յետոյ՝
 Սարկ.— Միաբան ամենեքեան.

Քահ.— Որ ի քրովբէական.
 Դպիրներ.— Աստուած օրհնեալ.
 Սարկ.— Խնդրեսցուք.
 և այլն ըստ կարգին:
 ՎԵՅԵՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.
 Օրհնեալ հայր սուրբ.
 2. քահ.— Ողորմեա. առեան.
 Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.
 Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.
 Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.
 Սարկ.— Վասն հիւանդաց.
 Քահ.— Փարատեա.
 Սարկ.— Յիշեա տէր.
 Քահ.— Բարերար և բազումողորմ.
 Դպիրներ.— Երանի որ խորհի-փոխ.
 Սարկ.— Խնդրեսցուք.
 Քահ.— Հայր զթութեան.
 Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Մեծ պահրի

Դասէդաս.— Խաւարեցաւ.
 Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.
 Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.
 Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Սարկ.— Արթուն մտօք.
 Քահ.— Զգեցո մեզ տէր.
 Դպիրներ.— Տէր մի յիշեր.
 Սարկ.— Վասն հիւանդաց.
 Եւ այլն ըստ կարգին.

ԻՆՆԵՐՈՐԴ ԺԱՄՈՒ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.
 Օրհնեալ որդիդ սուրբ.
 2. քահ.— Ողորմեա— առեան.
 Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.
 Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.
 Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.
 Սարկ.— Աղաչեսցուք.
 Քահ.— Անկեալ առաջի քո.
 Սարկ.— Յիշեա տէր.
 Քահ.— Բարերար և բազումողորմ.
 Դպիրներ.— Սիրեցի—փոխ.
 (Այստեղ ուտեաց օրերը ասուում է հանգստեան շարական ձայնից).
 Աւ. երէց.— Հոգւոցն հանգուցելոց.
 Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան. վասն հանգուցեալ.
 Քահ.— Քրիստոս որդի.
 Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ՄԵԾ ԳԱՅՔԻ

Ողորմեա-ից յետոյ՝

Դասէղաս.— Զարչարակցեալ.

Աւ. երէց.— Յամենայն ժամու.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Սարկ.— Սուրբ սրտիւ.

Քահ.— Տէր զօրութեանց.

Դպիրներ.— Տէր մի մատներ.

Դասէղաս.— Նահապետաց.

Սարկ.— Աղաչեսցուք

եւ այլն ըստ կարգին.

ԵՐԵՎՈՅԵԱՆ

Հասարակ օրուայ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Եւ առ Աստուած կարդացի.

Սարկ.— Սպասէի Աստուծոյ իմոյ.

Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ևս խաղ.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Խոնարհեցո՛ւ— փոխ.

Աւ. երէց.— Փառք քեզ Աստուած.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Ապրեցո՛ւ.— փոխ.

Աւ. երէց.— Օրհնեալ տէր.

Սարկ.— Հասեալքս ի ժամ.

Աւ. երէց.— Հասեալքս ի ժամ.

Դպիրներ.— Մեսեդի պատշաճի.

Ուղիղ եղիցին.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.

Քահ.— Լուր ձայնից մերոց.

Դասէղաս.— Սուրբ Աստուած. փառաւորեալ.

Աւ. երէց.— Փրկել զմեզ.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն և փառք.

Դպիրներ.— Համբարձի-փոխ.

Դասէղաս.— Համբարձի շարականը. պատշաճի.

Սարկ.— Վասն խաղաղութեան.

Քահ.— Հայր զժամ.

Դպիրներ.— Որ բնակեալն— փոխ.

Աւ. երէց.— Զբարձրեալն զՔրիստոս.

Սարկ.— Եւ մեր միաբան.

Քահ.— Յոյս կենաց.

Սարկ.— Յիշեա տէր.

Քահ.— Բարերար և բազումողորմ.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Կիրակնամտի

Ապրեցո-ից յետոյ՝

Դասէդաս.— Լոյս զուարթ— ձայնով.

Եկեալքս ի մտանել.

Մեսեդիբից յետոյ Աղաչեսցուքի

փոխարէն քարոզ Ասասցուք:

Հայր զթածից յետոյ՝

փոխ.— Աստ օրհնեցէք.

Սարկ.— Խնդրեսցուք.

Դասէդաս.— Կեցո տէր.

Տէր ողորմեա.

Քահ.— Թագաւոր խաղաղութեան.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ԽԱՂԱՂԱԿԱՆ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Տէր Աստուած փրկութեան.

Սարկ.— Մտցեն աղօթք իմ.

Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ևս խաղ.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Դպիրներ.— Ի կարգալ իմում— փոխ.

Դասէդաս.— Ընորհեա մեզ Տէր.

Աւ. երէց.— Ի մերձեանալ.

Սարկ.— Գոհացարուք.

Քահ.— Տէր բարերար.

Դպիրներ.— Տէր լոյս իմ.

Դասէդաս.— Նայեաց սիրով.

Աւ. երէց.— Տէր մի դարձուցաներ.

Սարկ.— Աղաչեսցուք.

Քահ.— Ընորհատու բարեաց.

Դպիրներ.— Երանեալ են. Բաժին կամ Սրա-

րի— հերթով.

Դասէդաս.— Ի քէն հայցեմք.

Խումբ.— Ատեան— մի տուն ստեղի.— մեծ ի

պահոց չորրորդ երկուշաբթի օ-

րից մինչև Ղազարու յարութիւնը:

Աւ. երէց.— Հոգւոցն հանգուցերոց.

Սարկ.— Եւ ևս խաղաղութեան.

Քահ.— Քրիստոս որդի.

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

ՀԱՆԳՍՏԵԱՆ

Աւ. երէց.— Հայր մեր.

Առաքեա տէր զլոյս քո.

Սարկ.— Մտից առաջի.

Աւ. երէց.— Փառք հօր.

Սարկ.— Այժմ և միշտ. և ևս խաղ.

Աւ. երէց.— Օրհնութիւն.

Սարկ.— Եկեսցէ— փոխ.

Աւ. երէց.— Մնձն իմ ի ձեռս քո.

- Սարկ.— Աղաչեսցուք.
Քահ.— Տէր Աստուած մեր, դու պահեա.
Դասէղաս.— Խաղաղութեամբ քով.
Քահ.— Աւետարան (հանդստեան).
Սարկ.— Սուրբ խաչիւս.
Քահ.— Պահպանեա.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.
Անկանիմբ.
Քահ.— Ընկալ քաղցրութեամբ.
Աստուած յաւիտենական.
Որդի Աստուծոյ.
Միաբան.— Փոխէփոխ.— Հաւատով խոստովանիմ.
Աւ. երէց.— Վասն սրբուհւոյ Աստուածածնի.
Սարկ.— Սուրբ զաստուածածինն.
Քահ.— Ընկալ տէր.
Աւ. երէց.— Հայր մեր.
զհանդստեան աղօթս.
Քահ.— Փառք քեզ տէր Աստուած մեր.
Աւ. երէց.— Օրհնեալք եղբրուք:

40 րոս.

« Ազգային գրադարան

NL0152491

498

2(02)

U-45